

Ohjausalan koulutus-
ja tutkimusyksikkö

Ohjauksen kehittämishankkeita ja käytänteitä

ISSN 1796-4717

Jyväskylän yliopisto
Kasvatustieteiden tiedekunta
Opettajankoulutuslaitos

TIIVISTELMÄ

Koivisto, Armas

Sähkötekniikan erityisopiskelijoiden ohjaus Vantaan Ammattiopisto Variassa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Ohjausalan koulutus- ja tutkimusyksikkö, 2007, 34 s.

Ohjauksen kehittämishankkeita ja käytänteitä.

ISSN 1796-4717

Tämän ohjauksen kehittämishankkeen tavoitteena oli Ammattiopisto Varian sähkötekniikan opetusalan erityisopiskelijoiden ohjaustoiminnan kehittäminen. Hankkeen konkreettisenä tuotoksena syntyi ohjauksen kehittämisen työkalu, jonka avulla voidaan kuvata opiskelijan ohjauksen käytäntöä suhteessa HOJKS:n perusteisiin ja asetettuihin tavoitteisiin. Hankkeessa selvitetään myös ohjauksen ja erityisopetuksen muodollista puolta, taustaa, ohjeistusta ja lainsäädäntöä. Ohjausta lähestytään holistisen mallin lähtökohdista: ohjaus on koko henkilöstön asia – ei vain opinto-ohjaajan työtä.

Yksilöllisen ohjaussuunnitelman laatiminen on keskeinen osa erityisopetuksen järjestämistä eli henkilökohtaisen opetuksen järjestämistä koskevaa suunnitelmaa (HOJKS). Tässä hankkeessa kuvataan HOJKS-prosessin toteuttaminen sähkötekniikan opetusallalla ja määrittellään eri toimijoiden vastuut prosessin eri vaiheissa.

Mallinnetut ohjauksen kuvaukset avaavat yksilöllisen ohjauksen systeemiä ja osoittavat, että yksilöllisen ohjauksen perusta on eri ammattilaisten yhteistyössä ja verkostoitumisessa. Opinto-ohjaaja toimii ohjausprosessissa yhteistyössä muiden ammattilaisten kanssa. Yhdessä he rakentavat ohjausverkoston, jonka keskiössä opiskelija saa yksilöllistä ohjausta koko opintopolkunsa aikana. Ohjausprosessin mallintaminen tuo näkyviin yksilöllisen ohjauksen kehittämistarpeet ja antaa ohjauksen toteuttamiselle selkeän lähtökohdan.

Kehittämishankkeen keskeisin päätelmä on, että erityisopiskelijoiden ohjausvastuu jakaantuu usealle toimijalle. Ohjauksen toimivuus edellyttää, että opiskelijan opintopolun kattavan ohjauksen verkoston jäsenet tuntevat vastualueensa, tiedostavat merkityksensä ja osallistuvat ohjaukseen aktiivisesti.

Hakusanat: Konstruktivistinen ohjaus, holistinen ohjausmalli, hojks-prosessi, ammatillinen ohjaus, erityisohjaus, yksilöllinen ohjaussuunnitelma, ohjausverkosto.

ABSTRACT

Koivisto, Armas

Guidance of the special needs students of electrical engineering in Vantaa Vocational College Varia. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Department of Teacher Education.

Guidance & Counselling Education and Research Unit. 2007, 34 pp.

Guidance & Counselling Development Projects and Practices.

ISSN 1796-4717

The aim of this development project was to improve the guidance of the special needs students of electrical engineering technology in Vantaa Vocational College Varia. As a concrete result of the project, a tool for improving guidance was developed, which helps to describe the practice of student guidance in relation to the bases of an individual education plan (IEP) and the set targets. The project also explains the formal side, background, instruction and legislation of guidance and special teaching. The guidance is based on holistic model: guidance is a concern of the whole personnel – it is not just the study counsellor's work.

An essential part of organizing special teaching is to make an individual guidance plan. This project describes the process of implementing the IEP in the department of electrical engineering technology, and it also identifies the responsibilities of different operators in the different stages of the process.

The modeled descriptions of guidance open up the system of individual guidance and show that the base of individual guidance is the co-operation between different professionals and networking. The study counsellor co-operates with other professionals in the guidance process. Together they build a guidance network, in the core of which students receive individual guidance during their whole study process. The modeling of the guidance process highlighted improvement needs in guidance and gave a clear starting point for implementing guidance.

The most central conclusion is that the guidance responsibility of special needs students is shared between several actors. The condition for efficient guidance is that the members in the student guidance network know their area of responsibility, are aware of their own significance and actively participate in guidance.

Keywords: Constructivist counselling, holistic student-centered model, IEP process, vocational guidance, special guidance, individual guidance plan, networking.

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

1	JOHDANTO	5
2	OHJAUKSEN KÄYTTÖTEORIASTA	6
3	NÄKÖKULMIA OHJAUKSEEN	8
	3.1 Konstruktivistinen ohjaus	9
	3.2 Holistinen malli.....	10
4	OPINTO-OHJAUS AMMATILISESSA OPPILAITOKSESSA	13
	4.1 Ammattiopisto Varian opinto-ohjauksen järjestäminen	14
	4.2 Henkilökohtaisen opiskelusuunnitelman laatiminen	16
5	AMMATILLINEN ERITYISOPETUS JA OHJAUS.....	17
	5.1 Henkilökohtaisen opetuksen järjestämistä koskeva suunnitelma	18
	5.2 Sähkötekniikan erityisopiskelijoiden ohjaus.....	19
	5.3 Yksilöllisen ohjauksen kuvaus.....	21
6	POHDINTA	31
	LÄHTEET	33

1 JOHDANTO

Tämän työn lähtökohtana on toimintatutkimuksen periaatteita hyödyntävä kehittämishanke, jonka tavoitteena on kehittää konkreettisesti omaa ja työyhteisön ohjaustoimintaa ja tarkastella sitä kriittisesti ohjauksen tavoitteiden toteutumisen ja toimivuuden näkökulmista. Kehittämishankkeessa rakennetun yksilöllisen ohjauksen mallin ja HOJKS-prosessin kuvauksen toivon voivan auttaa myös muita opetus- ja koulutusorganisaatioita oman ohjauksensa kehittämistyössä.

Vantaan Ammattiopisto Varian sähkötekniikan opetuslalla Myyrmäen yksikössä opiskeli 20.9.2006 opiskelijarekisteriin kirjatun opiskelijamäärän mukaan 416 opiskelijaa automaatioasentajan, elektroniikka-asentajan, sähköasentajan ja hienomekaanikon ammatillisiin tutkintoihin tähtäävissä opinto-ohjelmissa. Elektroniikka-asentajan koulutusohjelmassa suoritetaan myös ylioppilastutkintoon tähtääviä lukio-opintoja. Sähkötekniikan opinto-ohjaaja vastaa opetusalan opinto-ohjauksesta ja toimii yhteistyössä opettajien ja opetusta tukevan henkilöstön kanssa opetus- ja ohjaussuunnitelmiin kirjattujen tavoitteiden saavuttamiseksi.

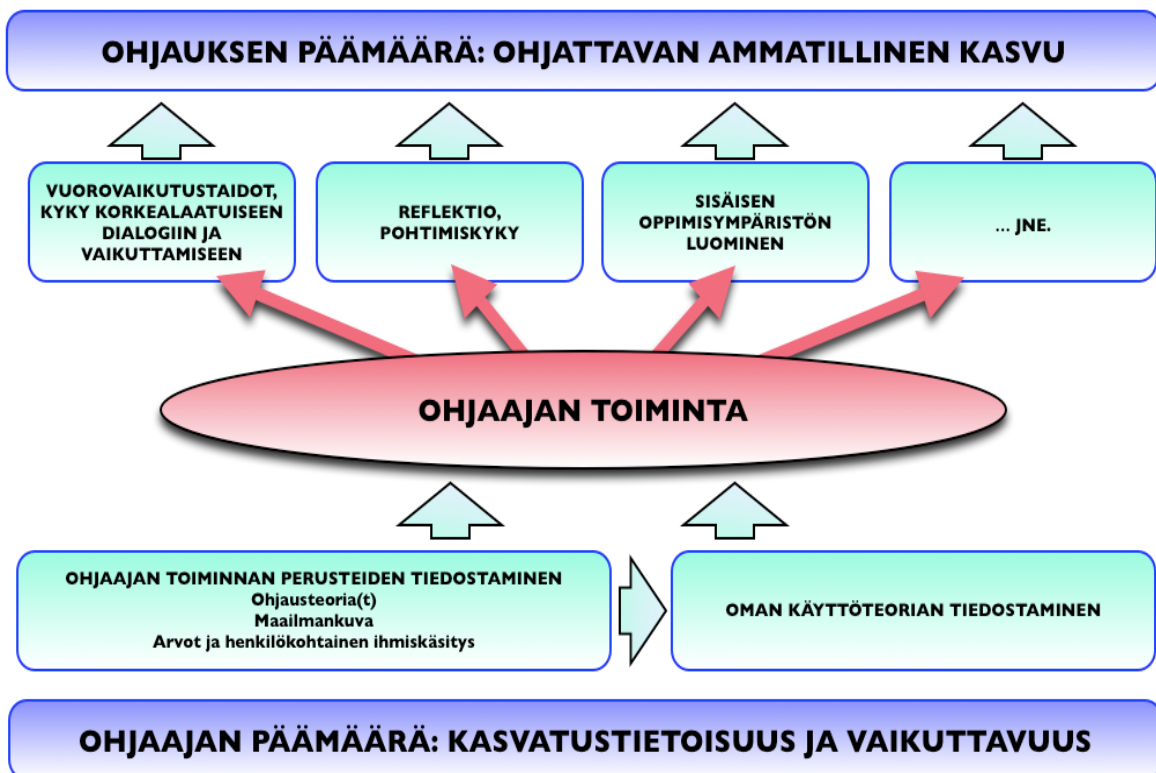
Ohjauksen koulutus on tasoittanut tietäni ammatillisen opinto-ohjaajan tehtävään, jossa aloitin elokuussa 2006. Käytännön ohjaustyössä kohtaamieni ongelmien ja uusien asioiden opiskelu on ollut motivoivaa ja palkitsevaa. En kuitenkaan osannut varautua erityistä tukea tarvitsevien opiskelijoiden kohtaamiseen siinä mitassa kuin tarvetta on ilmennyt. Aikaisempiin opintoihini sisältyneet erityispedagogiikan opinnot ovat olleet tarpeen kohdatessani erityistuen tarpeessa olevia opiskelijoita. Oppimisen tukemiseen ja tukitoimien järjestämiseen olen saanut valmiuksia perusopetuksen oppilaanohjauksen ja lisäopetuksen sekä nuorten maahanmuuttajien parissa tekemieni työvuosien aikana.

Opinto-ohjaajana olen vastannut HOJKS-prosessien toteuttamisesta yhdessä ryhmäohjaajien kanssa. Tilanne muuttuu elokuussa 2007, jolloin sähkötekniikan sekä matkailu- ja ravitsemisalan yhteinen erityisopettaja aloittaa viranhoidon. Erityisopetuksen ammattilaisen mukaantulo vahvistaa organisaation osaamista paljon työtä vaativan yksilöllisen opetuksen ja ohjauksen toimintakentällä. Tämä kehittämishanke antanee välineitä, joiden avulla kokonaisvaltaisen ohjauksen ja opetuksen verkosto on mahdollista suunnitella ja rakentaa.

2 OHJAUKSEN KÄYTTÖTEORIASTA

Ammatillisesti toimivan opinto-ohjaajan on selvitettävä itselleen, millaisille eettisille arvoille ja mihin teoriaan hänen oma toimintansa perustuu. Opetus- ja ohjaustoiminnan käytännön kokemukset ovat oleellisia ohjaustoiminnassa kehittymiselle, mutta tarvitaan myös teoreettista lähestymistä, teorian kehittelyä käytäntöön soveltuvien ratkaisumallien löytämiseksi. Ohjaajan on pyrittävä tiedostamaan oman totutun työskentelytapansa vaikutus ohjaukseen ja ohjattavaan. Oman ohjaustoiminnan perustelujen tuominen esiin auttaa mieltämään ja ymmärtämään käytäntöä. Ohjaajan arvot ja ihmiskäsitys muodostavat kasvatustieteellisen arvopohjan, jolla on ohjauksessa keskeinen asema. Arvot ja ihmiskäsitys vaikuttavat ohjaajan toiminnassa tiedostetusti tai tiedostamatta. Henkilökohtainen ihmiskäsitys antaa pohjan kasvattajan toiminnalle. Ihmiskäsityksestä nousevat myös toiminta- tai käyttöteoriat, jotka voivat vaihdella tilanteiden mukaan. Käyttöteoria on suuressa määrin oman kokemuksellisen oppimisemme tulos. (Ojanen 2002.)

Ojanen (mt.) tavoittelee ohjaus- ja kehitysprosessin ymmärtämistä psykoanalyttiseen teoriaan kuuluvan 'tiedostamattoman' käsitteen kautta. Käsitteellä kuvataan mielen rakentumista piirteillä, joita emme voi suoraan havaita tai joista emme ole suoraan tietoisia. Ohjaus ei ole vain ohjaustekniikkaa tai -praktiikkaa vaan ohjaajan tietoista asettautumista ohjattavan ammatillisen kasvun palvelukseen. Ohjauksessa asenteiden ja itsearvostuksen stereotyyppisiä lähtökohtia puretaan ja luodaan uusia merkityssisältöjä, joiden kautta avautuu kasvun mahdollisuuksia. Ohjaajan rooliin kuuluu kuitenkin pidäytyä henkilökohtaisista tarpeistaan ja kiinnittää huomiota ohjattavan tarpeisiin.

Kuvio 1: Ohjaajan kasvatustietoisuus ja vaikuttavuus. Muokattu Ojasen (2002) pohjalta.

Ohjaajan tulee olla tietoinen omista arvolähtökohdistaan ja käsitellä vastaantulevia kysymyksiä ohjattavan arvoja kunnioittaen. Maailmankatsomuksilla ja siihen sisältyvillä arvoilla on suuri vaikutus ihmisten elämässä, siksi ohjauksessa on tärkeää ottaa tietoisesti kantaa myös eettisiin kysymyksiin. Opitut ja omaksutut arvot ohjaavat ihmisen toimintaa ja toimivat suuntautumista ohjaavina yleisinä periaatteina. Arvomaailmojen poiketessa huomattavasti toisistaan on tärkeää, että ohjaaja ymmärtää syvällisesti arvomaailman merkityksen ohjausprosessissa ja tuntee omat arvolähtökohtansa. (Parkkinen et al. 2001.)

Ohjattavan tiedostamisen tukeminen vaatii paljon työstämistä ohjaajalta myös suhteessa itseensä. Ojasen (2000, 2002) mukaan tiedostaminen on yksi luotettava tie sisimpäämme. Tärkeintä on, että ohjaaja antaa itsensä tulla kosketetuksi, että hän rekisteröi ja tutkii sitä, mikä koskettaa. Jokainen hetki synnyttää meissä uuden kokemuksen, ja kokemusten pohjittaminen, refleктоiminen tuottaa tietoisuutta. Oman käyttöteorian tiedostaminen on keskeinen tekijä henkilökohtaiselle kasvulle ja muutokselle ja auttaa ymmärtämään omaa käyttäytymistä ja toimintaa. Tiedostaminen on keino päästä käsiksi omaan kasvuun ja muutoksen välineisiin. Vain tiedostamisen kautta ihmisen kasvu ja muuttuminen on mahdollista.

Oppiminen ja koulun todellisuus

Koulun perusajatuksena on tarjota merkittävänä pidettyjen asioiden ja työtehtävien opiskeluun suotuisa oppimisympäristö. Yksilöiden oppimisessa on huomattavia eroja. Toiset oppivat nopeasti, toiset vaivoin ja hitaasti. Ryhmämuotoisen opetuksen on otettava huomioon sekä nopeat että hitaat oppijat.

Helakorpi ja Helander (2005) visioivat koulua, joka tarjoaa yksilöllisyyttä ja kunkin omista tarpeista tai taipumuksista lähteviä opiskelumahdollisuuksia. Tulevaisuuden koulussa putkimaisen, kaikille samanlaisen koulutuksen sijaan opiskelija kokoaa opintojensa sisällöt nykyistä radikaalisti vapaammin ja esiin pääsevät sosiaalisesti taitavat, nokkelat ja luovat persoonat, teknisesti suuntautuneet ja motorisesti taitavat. Vaikka työelämä arvostaa juuri näitä ominaisuuksia, nykykoulu ei niitä kovin paljoa ota huomioon. Koulussa keskitasoa heikomminkin menestyneet, mutta sosiaalisesti lahjakkaat pärjäävät hyvin niin työelämässä kuin elämässä yleensä. Näitä taitoja pitäisi myös koulun kyetä oppilaisissa kehittämään.

Koulu kytkeytyy monin tavoin yhteiskuntaan ja yhteiskunnan todellisuuteen eikä voi toimia muusta yhteiskunnasta täysin erillisenä opetuksen saarekkeena. Koulu välittää yhteiskunnallisesti merkittäviä arvoja ja sillä on suuri vaikutus lapsen ja nuoren oppimisprosessiin sekä kasvun ja kehityksen tukemiseen. Opiskelun kytkeminen käytäntöön ja todellisuuteen on asia, jota on syytä tehostaa kaikessa koulutuksessa.

3 NÄKÖKULMIA OHJAUKSEEN

Viime vuosikymmenten oppimistutkimusten keskeisimpiä yleistyksiä on se, että oppiminen tapahtuu tiedon konstruoinnin prosessissa, jossa korostuu oppijan aktiivisuus ja osallistuminen. Tietoa tai ajattelun malleja ei ole mahdollista siirtää suoraan oppijan ominaisuudeksi. Oppimisen perustana on oppijan tilanteesta rakentama tulkinta, josta riippuu mitä ymmärretään ja sen seurauksena opitaan (Enkenberg 2002). Oppiminen tapahtuu tietyssä kontekstissa ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, joka mahdollistaa uudenlaisten merkitysisältöjen muodostamisen. Konstruktivismi korostaa oppimisen tilannesidonnaisuutta ja sen ensisijaisena lähtökohtana ovat ympäristönsä kanssa vuorovaikutuksessa toimivan yksilön ominaiset toimintatavat. (Helakorpi & Helander 2005.)

Onnismaan (2003) kokoama tiivistelmä valaisee ohjauksen ideaalikuvausten ja ohjausasiantuntijuuden muutosta teollisessa modernissa ja myöhäisessä modernissa.

	Kuvaukset ennen: teollinen moderni	Kuvaukset nyt: myöhäinen moderni
Ohjaustyön kohde	Ammatinvallinnan tai opintojen ohjaus	Myös yleinen elämänsuunnittelun metodologia
Ohjaustilanteessa kehkeytyvä tieto	Ongelmien tarkka diagnoosi, kognitiivisuus, tosiasiat: "Knowing what/how"	Merkitysten löytäminen, jaettu asiantuntijuus "Knowing from"
Ohjaajan teoria	Suurten teorioiden taitava sovellus, "Outside in"	Tilannekohtainen teoria, "Inside out"
Ohjaajan asiantuntijuuden toivottava piirre	Yleispätevä 'ensimmäinen asiantuntijuus' - todellisuuden taju	Epävarma ja paikallinen 'toinen asiantuntijuus' - mahdollisuuden taju
Millaiseksi ohjaaja kuvataan	Ohjattavaansa vanhempi, kypsempi, spesialisti jne.	Neuvottelukumppani, kanssakulkija, metodinen opastaja
Millaiseksi ohjattava kuvataan	Ongelmainen, ahdistunut, tietämätön, vajavainen	Ihminen ei ole ongelma, ongelma on ongelma." (Peavy 1997.)
Millaiseksi ohjaussuhde kuvataan	Monologisuus: ohjaussuhde epäsymmetrinen	Dialogisuus, kulttuurisesti herkkä kommunikointi
Ohjaussuhteen etiikka	Etiikka ohjeiden noudattamisena, oikeanlaisena toimintana	Eettiset dilemmat, ambivalenssi, myös poliittinen ja sosiaalinen ulottuvuus
Ohjauksen foorumi	Oppilaitos tai työvoimatoimisto	Erlaiset foorumit

Kuvio 2: Ohjauksen ideaalikuvaukset ja ohjausasiantuntijuuden muutos (Onnismaa 2003).

Ohjaus kuvataan dynaamiseksi ja eteneväksi vuorovaikutusprosessiksi, jonka tavoitteena on ammatillinen auttaminen. Professionaalinen ohjaus toimii suhteessa toiminnalle asetettuihin tavoitteisiin. Nykykäsityksen mukaan ohjauksessa painotetaan jaettua asiantuntijuutta, ohjauksellisen verkostoyhteistyön organisoimisen osaamista, ohjattavien yksilöllisyyden ja minäkäsityksen tukemista, kansainvälistymisen ja monikulttuurisuuden haasteita sekä sukupuolisensitiivisyyttä. Opinto-ohjaus linkittyy yhteiskunnalliseen kehitykseen ja

sen ilmiöihin ja toisaalta yksilön omaan elämän hallintaan ja siihen liittyviin ikäkauden ajankohtaisiin kasvuhaasteisiin. (Lairio & Puukari 2001)

Samalla kun konstruktivistinen paradigma nostaa esiin oppijan näkökulman oppimisen prosessissa, opettajan ohjaava merkitys oppimistapahtumassa on tullut tärkeäksi. Opetuksella ja ohjauksella nähdään olevan keskinäisen relaation sisältäviä määräytyksiä: opetus on myös ohjausta ja ohjaus pedagogista toimintaa. Ohjauksellinen näkökulma opetukseen ja pedagoginen näkökulma ohjaukseen tuovat esille ihmisen ainutlaatuisena yksilönä, jolla on tietoa itsestään ja ympäröivästä maailmastaan. Opetuksen ja ohjauksen keskiössä ovat oppijan tai ohjattavan maailmaa ja sen ilmiöitä koskevat käsitykset, jotka rakentuvat uudelleen niin opetus- kuin ohjausprosessinkin aikana. (Peavy 1999; Nummenmaa & Nummenmaa 2002.)

Ohjauksen tärkeyden tiedostaminen ei yksin riitä koulutuksen tukimuodoksi. Tarvitaan hollistista näkökulmaa ja tutkimustietoa, joiden pohjalta koulutuksen tukipalvelut voidaan arvioida ja kohdentaa. Opiskelijan näkökulmasta katsoen toiveena on koulu, joka motivoi opiskeluun, tukee tarvittaessa ja huomioi myös yksilölliset tarpeet. Opiskelijoiden ohjaustarve on suurimmillaan opiskelun alkuvaiheessa, mutta myös koulutus- ja urapolulla etenemisen kannalta merkittävässä valintavaiheissa.

Ohjauksen tavoitteissa korostetaan opiskelijan vastuuta omasta elämästään (Lairio & Puukari 2001). Ohjauksen tavoitteena ei ole ainoastaan ammatinvalinnan tai opintojen ohjaus vaan elämänhallinnan lisääminen ja elämänsuunnittelun ohjaus. Aikuistuvien nuorten elämänhallinnan taidot ovat usein vielä kehittymättömät. Ohjauksen asiantuntija kulkee opiskeluaikojen opiskelijoiden rinnalla. Opinto-ohjaajalle on varattava riittävät resurssit henkilökohtaisen ohjauksen antamiseen. Ryhmäohjaus toimii hyvin neuvonnassa ja tiedottamisessa mutta ei korvaa henkilökohtaista ohjausta. Henkilökohtaisessa ohjauksessa nuori saa opinto-ohjaajasta keskustelukumppanin ja elämänsuunnittelun menetelmät hallitsevan opastajan. Aikuistuvien nuorten ongelmat ovat moninaisia ja vaihtelevat tiedontarpeesta oppimisvaikeuksiin, mielialan vaihteluista päihteiden väärinkäyttöön, nettiriippuvuuteen, masennukseen ja sosiaalisiin ongelmiin. Jollakin on toimeentuloon liittyviä huolia, työssäkäynti haittaa opiskelua ja hidastaa valmistumista; toisella on ihmissuhteisiin liittyviä sotkuja ja kolmannella on kotoa pois muuttamisen paineita. Nuoren mahdollisuudet yhteiskunnassa pärjäämiseen ja osallisuuteen ovat puutteelliset ja kehittymättömät. Opiskelun ja ammatillisten valmiuksien hankkimisen ohessa nuoren on hankittava valmiuksia myös yhteiskunnassa pärjäämiseen. Ohjauksen yleisenä tavoitteena on lisätä näitä valmiuksia.

3.1 Konstruktivistinen ohjaus

Peavyn (1999) kehittämässä sosiodynaamisessa ohjauksessa ohjaus kuvataan yleisenä elämänsuunnittelun menetelmänä. Konstruktivistinen ohjaaja pyrkii ymmärtämään ohjausta vuorovaikutusten, kommunikaation ja keskinäisten suhteiden kautta konstruoidussa maailmassa. Peavyn (mt.) mukaan kaikki sellaiset inhimilliset ilmiöt, kuten perheen tai ryhmän normit, yhteisön odotukset, kulttuuriset perinteet, instituutiot, menettelytavat, lait ovat yhteiskunnan jäsenten yhdessä konstruoimia. Ohjaus sosiaalisena toimintana on ohjaajan ja ohjattavan yhdessä konstruoima. Ohjauksen lähtökohtana Peavy huomioi erityisesti ohjattavien kulttuuriset taustat, kytkökset ja kontekstit. Peavyn mukaan konstruktivistinen ohjaaja pitää ohjattavan henkilökohtaisia näkökohtia ehdottoman tärkeinä mutta samanaikai-

sesti hän huomioi ohjattavansa sosiaalisen osallistumisen ja sen suhteet, kontekstit ja kulttuuriset tekijät.

Konstruktivistisen ohjauksen ensisijainen työkalu on kieli, joka on tärkein ajattelun, kokeamisen ja merkityksen rakentamisen väline. Sanat eivät ole ainoastaan todellisuutta edustavia merkkejä vaan myös todellisuuden konstruointivälineitä. Sanojen avulla tehdään asioita ja rakennetaan merkityksiä. Konstruktivistisessa ohjauksessa ohjaaja käyttää ohjattavien tarinoita ongelmanratkaisun välineinä. (mt.)

Konstruktivistinen lähestymistapa toimii mielestäni hyvin oman ohjaustyöni teoreettisena viitekehyksenä. Keskustelen eri yhteyksissä monien opiskelijoiden kanssa työpäivän aikana. Keskustelujen aiheet käsittelevät opiskeluun ja arkipäivän tilanteisiin liittyviä ongelmia tai epätietoisuutta, toisinaan myös selviämisiä ja ongelman ratkaisuja. Keskustelujen ja haastattelujen avulla rakennan kuvaa ohjattavan elämäntilanteesta sekä ohjauksellisista tarpeista. Nuorten kanssa toimiessani joudun joskus ottamaan yhteyttä myös huoltajiin ja pyytämään heidät mukaan keskusteluihin ja ohjaustilanteisiin. Ohjattavien tarinat liittävät ohjaustilanteen koulun sisäistä todellisuutta laajempaan todellisuuteen. Tarinoiden kautta ohjattavan elämäntilanne kytkeytyy niihin arkipäivän kokemuksiin, ihanteisiin, toiveisiin, pettymyksiin, kulttuurisiin arvoihin ja konteksteihin, joilla on merkitystä ohjauksen onnistumiselle. Ohjauksen onnistuminen on Peavyn (mt) mukaan ohjaajan ja ohjattavan keskenään toteuttama konstruktio, jonka he sopivat tietoisesti tai tiedostamattaan. Oma ohjauksen lähtökohtani on antaa aikaa ja kuunnella ohjattavaa, kuunnella tarinoita, joiden avulla voi hahmottaa kokonaistilannetta opiskelijan ongelman ympärillä. tarinat avaavat väylän ohjattavan maailmaan ja niiden avulla ohjattava voi ohjaajan tuella löytää ratkaisun avaimen oman tilanteeseensa.

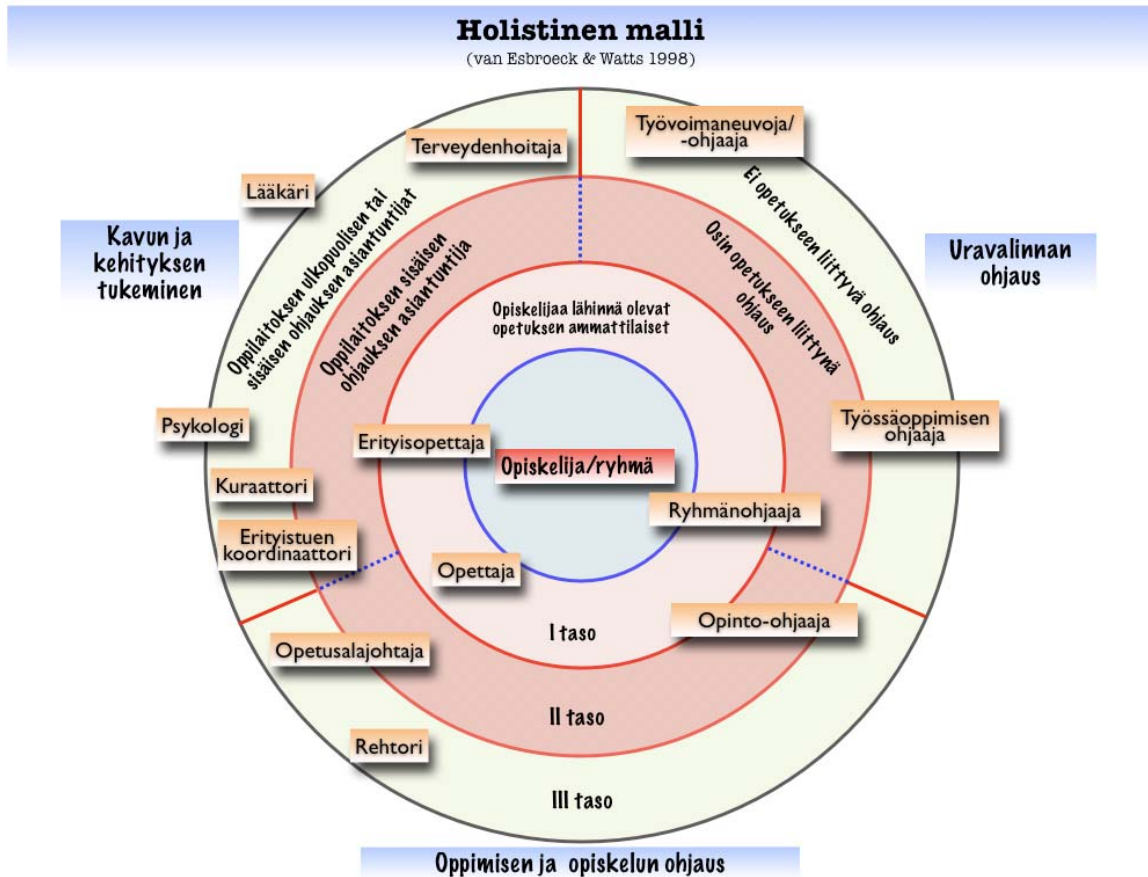
3.2 Holistinen malli

Ohjaus on usein mielletty ensisijaisesti oppilaanohjaajien ja opinto-ohjaajien työksi. Kasvanut ohjaustarve on tuonut ohjaukseen muitakin toimijoita. Myös opetuksen on katsottu sisältävän ohjausta, ohjauksellisten menetelmien käyttöä ja käytännön ohjaustaitoja. Ohjauksen taitoja edellyttävän kentän laajentuminen on lisännyt tarvetta määrittellä uudelleen myös ohjauksen asiantuntijuutta, työnjakoa ja vastuukysymyksiä eri sektoreilla toimivien ammattilaisten välillä.

Holistisen mallin lähtökohtana on opiskelijakeskeisyys, opiskelijoiden yksilöllisten ohjaustarpeiden huomioon ottaminen ja kokonaisvaltainen lähestymistapa ohjauspalvelujen suunnitteluun. Holistinen malli kuvaa ohjausta kokonaisuutena, joka jakaantuu kolmeen ohjauksellista yhteistyötä tekevään tahoon. Ohjauksen kentän kolme sektoria ovat: kasvun ja kehityksen tukeminen, uranvalinnan ohjaus sekä opiskelun ohjaus (kuvio 3). (Watts & van Esbroeck 1999, 21–23; Lairio & Puukari & Varis 1999, 29–31)

Ohjaus toimii kolmella ohjauksen sektorilla ja kolmella ohjaustasolla. Ohjauksen keskiössä on aina yksilö, opiskelija tai ryhmä. Lähimpänä opiskelijoiden jokapäiväistä elämää toimivat opettajat, jotka muodostavat ensimmäisen ohjaustason ja -tahon. Ongelmien syntymistä voidaan ehkäistä jo ennalta, kun opettajat tiedostavat ohjauksen merkityksen ja ottavat ohjauksellista vastuuta. Oppilaitoksen sisäisen ohjauksen asiantuntijat, oppilaanohjaajat ja opinto-ohjaajat toimivat toisella ohjauksen tasolla ja -taholla. Ohjauksen asiantuntijat työskentelevät läheisessä yhteistyössä niin opettajien kuin oppilaitoksen sisällä ja ulkopuolella toimivien erikoistuneiden neuvonta- ja ohjauspalveluiden tarjoajien kanssa. Kolmannella

ohjaustasolla ja –taholla työskentelevät oppilaitoksen sisäiset tai ulkopuoliset ohjauksen asiantuntijat, jotka eivät ole välittömästi mukana opetustyössä. Näitä ohjauksen asiantuntijoita ovat esimerkiksi koulukuraattorit ja sosiaaliohjaajat. Kaikkien ohjaustasojen verkosto- ja yhteistyö muodostaa ohjauksellisen kokonaisuuden ja integroi ohjauksen alueet sekä tasot toisiinsa. Mallin mukaan ohjauksen asiantuntijuus jakaantuu ohjauksen eri tasoille, koska myös ohjaustarpeet vaihtelevat tasojen mukaisesti. (Lairio & Puukari 2000, 171)

Kuvio 3. Holistinen malli (Watts & van Esbroeck 1999; Lairio & Puukari & Varis 1999, 29; Lairio & Puukari 2000, 171).

Monet selvitykset osoittavat, että opiskelijat tarvitsevat ohjausta varsin paljon opintopolkunsa kaikilla tasoilla. (Esim. Lairio & Puukari 2000; Pasanen 2000; Vuorinen, J. 2000; Vuorinen, R. 2000; Lerkkanen 2002) Lisääntynyttä ohjauksen tarvetta selitetään usein sillä, että yhteiskunta on kehittynyt yhä monimutkaisemmaksi, opiskelijoiden ennakkotiedot opiskelustaan ovat puutteellisia ja että opintojen henkilökohtaistamisen tarve on kasvanut. Yhteistä monille näistä muutostekijöistä onkin se, että nykyisin koulutukseen liittyy paljon valinta- ja päätöksentekotilanteita, jotka voivat koskea opiskelupaikan valintaa, henkilökohtaisen opiskelusuunnitelman laadintaa tai yleistä elämänuran suunnittelua. (Lerkkanen 2006.) Näistä syistä onkin ollut perustelua vaatia lisävoimavaroja ohjaukseen. Tämä edellyttää ohjaustoiminnan vastuualueiden selkeää määrittelyä ja ohjauksellista otetta myös itse ohjaukseen.

Holistisen ohjausmallin mukaisesti ohjaus kuuluu kaikille opetustyön ammattilaisille. Lähinnä opiskelijaa toimivien ammattilaisten ohjausvastuu ja työnkuva onkin syytä nostaa esiin entistä selkeämmin. Opinto-ohjaajan tehtävä on toimia organisaation sisäisen ohjauk-

sen asiantuntijana. Opetuksen ja kasvatuksen keskiössä toimivat opettajat, erityisopettajat, luokka-avustajat, luokanvalvojat, ryhmänohjaajat ym. ovat opinto-ohjaajan läheisimpiä yhteistyökumppaneita. Ohjaustoiminnan suunnittelun ja organisoinnin kannalta hyvin läheinen yhteistyökumppani on myös oppilaitoksen pedagogisesta johtamisesta ja hallinnosta vastaava rehtori.

Konkreettisia ohjausaiheita ovat muiden muassa ammatinvalinta ja urasuunnittelu, joihin käytetään merkittävä osa oppilaitosten ohjaustunneista. Ohjauksessa yksilö saa valmiuksia oppilaitoksen ulkopuoliseen elämään ja yhteiskunnassa pärjäämiseen. Yhteistyöverkostot on rakennettava ja hiottava toimiviksi ulkopuolisten organisaatioiden ja asiantuntijoiden kanssa. Kokonaisvaltaisen ohjauksen mallissa ohjausverkostot nivoutuvat yhteen koko elämän kattavaksi ohjaukselliseksi tukiverkostoksi. Ohjauksellinen yhteistyö on tärkeää niin organisaation sisäisten kuin ulkopuolistenkin ohjausasiiantuntijoiden kanssa. Opinto-ohjaaja koordinoi organisaationsa opinto-ohjausta ja vastaa ohjauksen toimivuudesta holistisen mallin mukaisesti.

4 OPINTO-OHJAUS AMMATILISESSA OPPILAITOKSESSA

Ammatillisesta koulutuksesta säädetyn lain mukaan ammatillisen koulutuksen tavoitteena on väestön ammatillisen osaamisen kohottaminen, työelämän kehittäminen, työelämän osaamistarpeisiin vastaaminen ja työllisyyden edistäminen. Yksilötasolla tavoitteeksi määritellään ammattitaidon saavuttamisen lisäksi persoonallisuuden kehittyminen ja kasvu yhteiskunnan aktiiviseksi ja vastuulliseksi jäseneksi. Ammatillinen tutkinto antaa yleisen jatko-opintokelpoisuuden yliopistoihin ja ammattikorkeakouluihin. (L630/1998)

Ammatillista koulutusta koskevien säädösten mukaan opiskelijalla on oikeus saada opetus suunnitelman mukaista henkilökohtaista ja muulla tavalla toteutettua opinto-ohjausta opintojensa aikana. Ammatillisissa oppilaitoksissa järjestettävää opinto-ohjausta koskevat säädökset sisältyvät lakiin (630/1998) ja asetukseen (811/1998) sekä Ammatillisen koulutuksen ja näyttötutkinnon opetussuunnitelmien valtakunnallisiin perusteisiin (luvat 3.4, 5.1 ja 6).

Opetussuunnitelmien perusteiden mukaan (2000, luku 3.4) ammatillisen opinto-ohjauksen tavoitteena on, että opiskelija osaa toimia oppilaitosyhteisössään ja suunnitella opintonsa ja sitoutua opiskeluun, jolloin hänen on tiedettävä tutkintoon sisältyvät opinnot ja valinnaisuus. Opiskelijan tulee osata seurata opintosuoritusten kertymistä ja hakea tukea opintojensa suunnittelulle. Hänen tulee osata hakea tukea mahdollisissa opiskeluun liittyvissä vaikeuksissa sekä työtä tai opiskelupaikkaa myös ulkomailta.

Opinto-ohjauksen toteuttaminen käytettävissä olevilla voimavaroilla ja yksittäisen opiskelijan kannalta laadukkaasti edellyttää suunnittelua ja yhteistoimintaa eri osapuolien kesken. Opetussuunnitelmien perusteissa edellytetään, että opinto-ohjaus toteutetaan siten, että opiskelija

- *saa riittävästi tietoa koulutuksestaan ennen sen aloitusta ja sen aikana*
- *saa tietoa ja kokemusta työelämästä, yrittäjyydestä ja ammateista*
- *tutustuu ja saa mahdollisuuden kansainvälisiin kontakteihin, opiskeluun ja työhön*
- *saa tukea opiskeluunsa ja elämäänsä mahdollisesti liittyvissä ongelmissa.*

Ammatilliseen koulutukseen valituille opiskelijoille tulee antaa tietoa suoritettavista tutkinnoista, niiden opintojen muodostumisesta ja sisällöistä sekä opinnoista, joita he tarpeidensa mukaan voivat valita muista oppilaitoksista. Opiskelijoita tulee myös tukea valintojen tekemisessä ja heille on laadittava heidän valintojensa mukaan henkilökohtainen opiskelusuunnitelma. Henkilökohtaisia opiskelusuunnitelmia tehtäessä on otettava erityisesti huomioon ne opiskelijat, joilla on perusopetuksen aikana tai ammatillisen koulutuksen alkaessa opiskeluun tai elämiseen liittyviä vaikeuksia.

Opinto-ohjaajalla on keskeinen tehtävä tiedottamisen, neuvonnan ja ohjauksen organisoijana, mutta merkittävän vastuun tiedottamisen, neuvonnan ja ohjauksen toimivuudesta kantavat opiskelijaa lähinnä olevat opettajat ja ryhmänohjaajat. Holistisen mallin mukaisesti koko henkilöstön tulee osallistua opiskelijoiden ohjaukseen, mutta päävastuu opinto-ohjauksesta on opinto-ohjaajalla. Opinto-ohjauksen onnistumiseksi oppilaitoksessa tulee tehdä sisäistä asiantuntijayhteistyötä, yhteistyötä opiskelijoiden ja heidän kotiensa kanssa, eri oppilaitosten välillä sekä oppilaitosten ulkopuolisten asiantuntijoiden kanssa. (Numminen ym. 2005; Opetussuunnitelmien perusteet 2000, luku 5.1).

4.1 Ammattiopisto Varian opinto-ohjauksen järjestäminen

Ammattiopisto Varian opinto-ohjauksen suunnitelman (2003) mukaan oppilaitoksen opinto-ohjaajien tehtävänä on yhdessä suunnitella, kehittää ja koordinoita ohjaustoimintaa. Variassa on seitsemän lehtorin/opinto-ohjaajan virkasuhteessa toimivaa opinto-ohjaajaa. Kukin opinto-ohjaaja vastaa oman opetusalanensa opinto-ohjauksesta. Oppilaitoksen koko henkilöstö osallistuu ohjaukseen, mutta opinto-ohjauksen päävastuu on opinto-ohjaajilla.

Varian opinto-ohjaajat rakentavat toiminnallista ohjauksen verkostoa yhteistyössä muiden organisaatioiden ohjaajien ja eri alojen ammattilaisten kanssa. Yhteistyö on läheistä erityisesti perusopetuksen suuntaan. Nivelvaiheen ohjauksessa Varian opinto-ohjaajat ovat keskeisesti mukana. Lisäksi Varian maahanmuuttajien opinto-ohjaajan toimenkuvaan kuuluu monikulttuurisen ohjauksen konsultointia ammatillisessa koulutuksessa ja peruskouluissa. Varian opinto-ohjaajat toimivat yhteistyössä myös korkea-asteen ohjausasiantuntijoiden kanssa sekä muissa asiantuntijaverkostoissa.

Ammatillista tutkintoa suorittavalla opiskelijalla on oikeus saada opintoihinsa ohjausta vuosisuunnitelman mukaisten työpäivien aikana. Työssäoppimisjaksojen aikana ohjaus ja tukitoimet ulotetaan myös koulun ulkopuolelle. Kaikkiin opintoihin sisältyy opintojen ohjausta. Opiskelijoille, joilla on opiskelu- ja oppimisvaikeuksia, huolta aiheuttava määrä poissaoloja ja elämänhallintaan liittyviä vaikeuksia tai vaara syrjäytyä koulutuksesta ja myöhemmin yhteiskunnasta, annetaan henkilökohtaista ohjausta ja tukiopeutusta. (Vantaan ammattiopisto Varian opetussuunnitelma 2006, oppilaitoksen yhteinen osa; Vantaan ammatillinen koulutuskeskus: Ohjauksen suunnitelma 2003.)

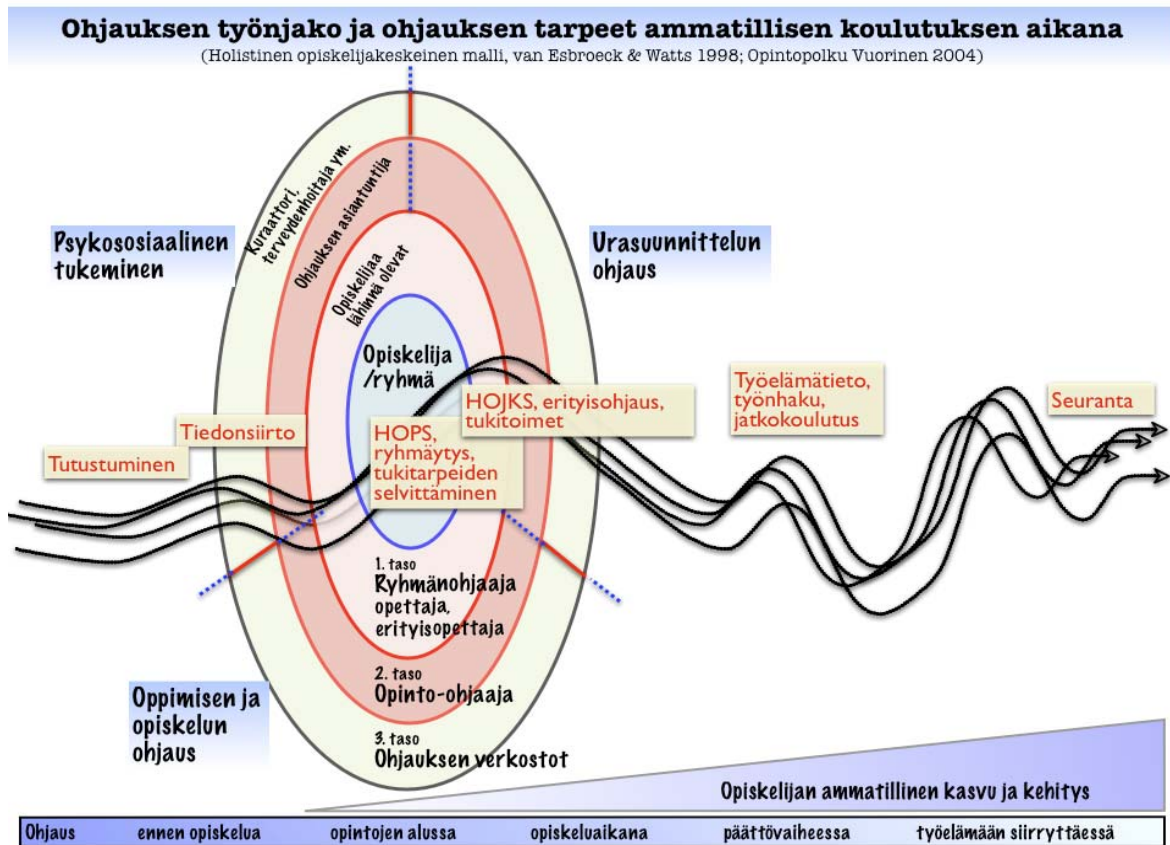
Ammatillisiin perusopintoihin sisältyy ryhmäohjausta vähintään 1½ opintoviikkoa. Ryhmäohjauksen painopistealueet ovat opintojen alussa ja lopussa. Yhden opintoviikon laajuisen ohjauksen kurssi sijoittuu opintojen alkuvaiheeseen; puolen opintoviikon kurssi suoritetaan opintojen päättövaiheessa. Opiskelun aikana opiskelijalla on mahdollisuus saada henkilökohtaista ohjausta ja opintoneuvontaa. Opiskelun aloittavien ohjaus sisältää ammatillisiin opintoihin orientoitumista, opiskelutekniikkaa, arvioinnin perusteet, opiskelun tukipalvelut ym. Opintojen päättövaiheessa ohjaus keskittyy opintojen loppuunsaattamiseen, jatko-opintosuunnitelman ja urasuunnitelman laatimiseen sekä työelämään siirtymiseen.

Opinto-ohjaajat toimivat holistisen mallin mukaisesti yhteistyössä peruskoulujen ja korkea-asteen oppilaitosten kanssa. Ohjauksellinen yhteistyö ulottuu myös sosiaali- ja terveystoimeen, työvoimahallintoon, KELAan, nuorten työpajoihin ym. toimijoihin.

Varian ohjaussuunnitelman mukaan oppilaitoksessa toteutettavan ohjauksen tavoitteena on, että opiskelija

- saa tietoa tulevista opinnoista jo ennen niiden aloittamista
- saa tietoa osaamisen tunnustamisesta ja siihen liittyvistä käytännön toimenpiteistä ennen opintojen/ opintojakson aloittamista
- osaa suunnitella opintonsa (HOPSin laadinta) ja sitoutuu opiskeluun
- osaa seurata opintosuoritustensa kertymistä ja hakea tukea opintojensa suunnitteluun
- saa tukea ja ohjausta opiskeluunsa ja elämänhallintaan liittyvissä ongelmissa
- kehittää ammatillista tietoisuuttaan
- saa tietoa ja kokemusta työelämästä, yrittäjyydestä ja eri ammateista
- tutustuu kansainvälistymisen mahdollisuuksiin opiskelussa ja työelämässä

- saa valmiuksia toimia monikulttuurisessa ryhmässä
- osaa tutkinnon jälkeen hakea työtä tai jatkokoulutuspaikkaa ja hyödyntää tiedonhankinnassa monipuolisesti nykyajan teknologiaa

Kuvio 4. Ohjauksen työnjako ja ohjauksen tarpeet ammatillisen koulutuksen aikana

Opiskelijoiden tuen tarve pyritään selvittämään jo koulutuksen hakeutumisvaiheessa ja viimeistään opintojen alussa. Opiskelun tukemisen kannalta oleellisen tiedon siirto peruskouluista toiselle asteelle on toteutettu siten, että opiskelupaikan vastaanottamisen yhteydessä opiskelija itse siirtää tiedon erityistuen tarpeestaan. Tässä on myös nykyisen tiedonsiirron heikkous. Opiskelu ammatillisessa oppilaitoksessa on perusopetuksesta siirtyvälle nuorelle uusi ja ennestään tuntematon kokemus. Opinnot aloittava ei ehkä osaa ennakoida tuen tarvettaan. Usein opintoihin ilmoittautuva unohtaa tai on jopa haluton toimittamaan tiedonsiirron lomaketta toisen asteen oppilaitokseen. Tiedonsiirron puutteet hidastavat tukitoimien järjestämistä ja opintojen alku saattaa vaarantua. Pahimmassa tapauksessa nuori turhautuu ja keskeyttää opintonsa.

Tiedonsiirtoa varten Vantaalla on laadittu 'Perusopetus ja sen jälkeinen opiskelusuunnitelma' -lomake, joka täytetään peruskoulussa oppilaanohjaajan ohjauksessa yhdeksännen luokan tai lisäopetusluokan keväällä ja toimitetaan toisen asteen oppilaitokseen opiskelupaikan vastaanottamisen yhteydessä tai viimeistään opintoja aloitettaessa. (Opetuksen ja koulutuksen lomakkeet: http://www.vantaa.fi/i_perusdokumentti.asp?path=1;193;33029.)

4.2 Henkilökohtaisen opiskelusuunnitelman laatiminen

Henkilökohtainen opiskelusuunnitelma (HOPS) on opiskelijalle laadittu suunnitelma opintojen tavoitteista, sisällöstä ja etenemisestä. HOPSiin sisältyvät myös työssäoppimisen tavoitteet, sisällöt ja toteuttaminen sekä näyttöjen ajankohdat, toteutus ja arviointi. Henkilökohtainen opiskelusuunnitelma laaditaan opintojen alkaessa ja sitä täydennetään opintojen aikana yhteistyössä ryhmänohjaajan ja asianomaisten opettajien kanssa. Suunnitelman laativat opiskelija ja ryhmänohjaaja yhdessä. Tarvittaessa opinto-ohjaaja ja erityisopettaja osallistuvat opiskelusuunnitelman laatimiseen.

Opiskelijan HOPS toteutuu yleensä ryhmän yhteisen suunnitelman ja työjärjestyksen puitteissa. Vapaasti valittavien opintojen osalta HOPSin voi rakentaa yksilöllisten tavoitteiden mukaan. Opinto-ohjaaja tukee suunnitelman laatimisessa. Opiskelija voi hakea hyväksilukua aiemmin suorittamistaan toisen asteen opinnoista ja suorittaa ainoastaan tutkinnosta puuttuvat opinnot.

Kallio ja Kurhila (2000) määrittelevät HOPSin tekemisen monipuoliseen vuorovaikutukseen perustuvaksi opiskelijan ja opettajan yhteiseksi ongelmanratkaisuprosessiksi, jossa pohditaan erilaisia vaihtoehtoisia etenemisreittejä. HOPSissa määritellään oppimisen tavoitteet ja parhaat keinot tavoitteiden saavuttamiseksi. HOPS liittyy kiinteästi opetussuunnitelmaan ja siinä voidaan sopia myös opintojen yksilöllistymisestä ja henkilökohtaistamisesta. Suunnitelmaan on syytä kirjata tarkistusaikataulu, sillä opiskelijan vahvuudet kuten myös tavoitteet voivat muuttua. Muutos on tärkeä osa opiskelijan henkistä kasvua. (Kallio & Kurhila 2000; Koskinen ym. 2000, 6)

Henkilökohtaista opiskelusuunnitelmaa laadittaessa on erityisesti huomioitava opiskelijat, joilla on ollut perusopetuksessa tai ammatillisen koulutuksen alkaessa opiskeluun tai elämänhallintaan liittyviä vaikeuksia. Opiskelijoina on myös erityislahjakkuuksia, esim. kansallisen tai kansainvälisen tason kilpaurheilijoita, joiden opiskelusuunnitelma saattaa poiketa ryhmän muiden opiskelijoiden opiskelusuunnitelmasta.

Kotilan (2006) mukaan HOPS voidaan mieltää välineellisesti paperina, asiakirjana, dokumenttina, joka on luonteeltaan syklinen ja rakenteeltaan suljettu. Näin miellettyinä HOPS soveltuu opintojen organisoimiseen, opintojen etenemisen varmistamiseen, opintotuen kysymyksiin ja valmistumisen ennakkointiin. HOPSia voidaan ajatella ohjaus- ja työvälineenä, opiskeluprosessin kuvauksena ja normittajana. Toinen tapa lähestyä HOPSia on mieltää se ajattelutavaksi, identiteetin rakentamisen muodoksi ja osaksi ammatillisen kasvun prosessia. Näistä lähtökohdista käsin HOPS nähdään dynaamisena ja avoimena konstruktiona, jonka arvioinnista vastuu on opiskelijalla itsellään. Tähän liittyy läheisesti myös ammatillisen kasvun ja kehityksen ohjaus (vrt. kuvio 4). Ammatillisen kasvun ohjauksessa kulkevat rinnakkain ammatillisen osaamisen hankkiminen sekä identiteetin rakentaminen.

5 AMMATILLINEN ERITYISOPETUS JA OHJAUS

Ammatillisen erityisopetuksen tehtävänä on luoda tasavertaiset mahdollisuudet suorittaa hyvän elämän, työelämään sijoittumisen sekä jatko-opintokelpoisuuden mahdollistava ammatillinen tutkinto. Erityisopiskelijaksi nimeäminen on koulutuksen järjestäjän vastuulla. Erityisopetusta järjestetään vammaisuuden, sairauden, kehityksessä viivästymisen, tunne-elämän, vuorovaikutuksellisen ja käyttäytymisen häiriön tai muun syyn vuoksi erityisiä opetus- tai opiskelijahuoltopalveluja tarvitseville opiskelijoille. Erityisopetus tukee henkilökohtaisiin edellytyksiin perustuvaa oppimista, itsensä kehittämistä elinikäisenä oppijana ja ihmisenä kasvamista. Erityisopetuksen konkreettisena tavoitteena on, että opiskelija saavuttaa mahdollisimman hyvän ammattipätevyyden ja osaamisen tason. Koulutuksen järjestäjää veloitetaan varaamaan erityisopetuksen toteuttamista varten riittävät resurssit ammatillisen koulutuksen valtiosuusjärjestelmän edellyttämällä tavalla. (L630/1998; A811/1998)

Ammatillinen erityisopetus edellyttää huolellista paneutumista opiskelijan oppimiseen ja elämäntilanteeseen. Erityistä tukea tarvitsevien opiskelijoiden opiskelu on järjestetty ammattiopinnoissa siten, että opiskelijat opiskelevat joko samoissa ryhmissä muiden opiskelijoiden kanssa, ammatillisten oppilaitosten erityisryhmissä tai ammatillisissa erityisoppilaitoksissa. Erityisopetuksessa toteutetaan yksilöllisiä ja joustavia opetusratkaisuja. Opiskelijan hyvinvoinnin ja oppimisen kannalta on tärkeää, että opettajat, opinto-ohjaajat ja muu henkilöstö tunnistavat opiskeluvaikeudet jo opiskelun alkuvaiheessa. Opiskelijoiden oppimisen tukeminen on koko oppilaitoksen henkilöstön asia. (Honkanen 2006)

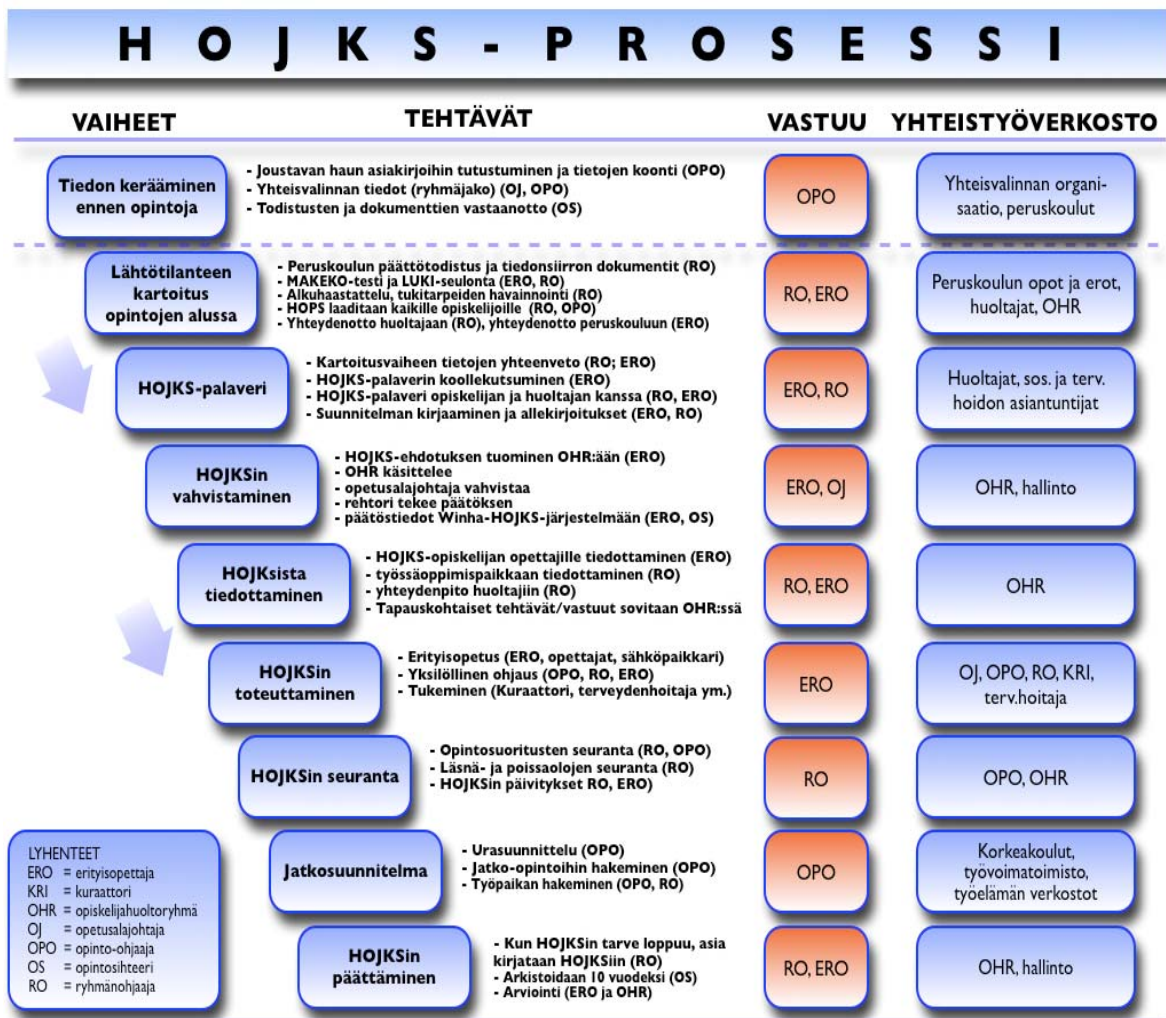
Erityisopetuksen määrittelemistä varten ei aina tarvitse olla lääketieteellistä tai hoitavan tahon diagnoosia. Lain mukaan erityisopetusta voidaan antaa myös 'muun syyn vuoksi' erityisiä opetus- ja opiskelijahuoltopalveluja tarvitsevalle. Erityisopetuksen toteuttamisessa ei kuitenkaan voida toimia mielivaltaisesti eikä sitä pidä hoitaa sattumanvaraisesti. Honkanen (2006) mukaan on määriteltävä selkeä peruste opiskelijan erityisopetukselle. Tämän määrittelemisen on jätetty koulutuksen järjestäjän vastuulle. Sen miten koulutuksen järjestäjä tässä toimii, tulee näkyä erityisopetuksen suunnitelmassa, joka on osa opetussuunnitelman yhteistä osaa. Opiskelijan erityisopiskelijaksi määrittelyn edellytys on, että opetuksessa tukitoimia ei voida järjestää esimerkiksi tukiopetuksena, vaan opiskelijan tarvitsema tuki on suunniteltua ja pitkäkestoista tai oppimisvaikeudet ovat vakavia.

Erityisopetuksessa opiskelija huomioidaan yksilöllisesti ja opetus toteutetaan yksilön omia vahvuuksia kunnioittaen. Erityisopetuksessa opetusta, oppimisympäristöjä, opetuksen tavoitteita ja arviointia on mahdollista mukauttaa joustavasti ja tarpeen mukaan. Erityisopetus on mukautettua siten, että opiskelija saavuttaa mahdollisimman suuressa määrin saman pätevyyden kuin muussa ammatillisessa koulutuksessa. Mukautuspäätöksestä tehdään merkintä tutkintotodistukseen. Erityisopetus voi olla samanaikaisopetusta, koulunkäyntiavustajan tuella toteutettua opetusta, eriyttävää opetusta, erilaisten opetusmenetelmien avulla ryhmätilanteissa tai yksilöllisesti toteutettua opetusta, erilaisia taitoja harjaannuttavien ohjelmien käyttöä, elämänhallintataitojen oppimista, lisäajan antamista tehtävien, kokeiden ja näyttöjen tekemiseen, selkokielen käyttöä opetuksessa, tiivistä yhteistyötä kotien kanssa ja työn kautta oppimista. Perusopetuksen tapaan ammatillisessa koulutuksessa voidaan toteuttaa myös laaja-alaisen erityisopetuksen periaatteita. Tällöin erityisopettaja tukee opiskelijaa yhteisten aineiden opinnoissa tai oppimisstrategioihin liittyvissä taidoissa. (Ahvenainen ym. 2001; Honkanen 2006; Miettinen 2003).

5.1 Henkilökohtaisen opetuksen järjestämistä koskeva suunnitelma

Kaikille erityisopetukseen siirretyille tai otetuille opiskelijoille on lain mukaan laadittava henkilökohtaisen opetuksen järjestämistä koskeva suunnitelma (HOJKS), johon kirjataan opiskelijan yksilölliset tarpeet. HOJKS korvaa muut samantyyppiset dokumentit, mutta se voi sisältää HOPSin, joka kuvaa mitä opiskellaan, miten ja missä ajassa. (Ahvenainen ym. 2001; Honkanen 2006) Laki edellyttää, että HOJKS on laadittava opiskelijalle, joka on siirretty erityisopetukseen vaikka vain yhdessä oppiaineessa. Laki antaa varsin väljät ohjeet HOJKSien laatimiseen. Käytännössä HOJKSien muodot vaihtelevat asiantuntemuksen, resurssien, oppilaiden ja totuttujen käytäntöjen mukaan. (A811/1998; L630/1998; Opetussuunnitelmien perusteet 2000.)

Sähkötekniikan HOJKS voidaan toteuttaa seuraavan prosessikuvauksen mukaisesti:

Kuvio 5. HOJKS-prosessin kuvaus. Muokattu Vantaan ammattiopisto Varian Erityisopetuksen suunnitelmassa (2007) esitetyn HOJKS-prosessin pohjalta. Lähteenä myös It's my future –projektin (2002) HOJKS-malli.

HOJKSiin kirjataan suoritettava tutkinto, opetuksessa noudatettavat opetussuunnitelmien tai näyttötutkinnon perusteet, tutkinnon laajuus, opiskelijalle laadittu henkilökohtainen opetussuunnitelma, opiskelijan saamat palvelut ja tukitoimet vastuuhenkilöineen sekä eri-

tyisopetuksen perusteet. Suunnitelma tulee laatia opiskelijan, tarvittaessa hänen huoltajansa, aikaisemman koulun edustajien sekä opettajien ja opiskelijahuollon asiantuntijoiden kanssa. HOJKSin tulee määrittää, missä ja miten opetus tapahtuu. Suunnitelma edellyttää tavoitteiden saavuttamisen säännöllistä seurantaa ja arviointia. (A811/1998; Honkanen 2006.)

Erityisopiskelijalle tulee järjestää tukea myös opintoihin sisältyvien työssäoppimisjaksojen aikana. Opiskelijan työssäoppiminen tulee suunnitella ja toteuttaa siten, että hänen yksilölliset tavoitteensa ja valmiutensa voidaan huomioida. Honkasen (2006) mukaan erityisopiskelijan työssäoppimisjakson onnistumisen edellytyksinä ovat sopiva oppimisympäristö, oppilaitoksen tarjoama riittävä tuki työssäoppimisen toteuttamiseksi työpaikalla, ohjaajan riittävä opastus oppimistilanteissa sekä tavoitteeltaan erityisopiskelijalle sopivien työtehtävien valinta. Myös opiskelijan mahdollinen työllistyminen koulutuksen jälkeen tulisi ottaa huomioon työssäoppimispaikkaa valittaessa. Honkanen painottaa, että niin työssäoppimisessa kuin näytöissäkin erityisopiskelija näyttää aina osaamistaan eikä osaamattomuuttaan. Erityisopiskelijalla on oikeus saada myös näyttöihin riittävästi tukea.

5.2 Sähkötekniikan erityisopiskelijoiden ohjaus

Sähkötekniikan sekä hienomekaniikan opinnot aloittavilla on erilaisia ja eritasoisia oppimisen sekä motivaation ongelmia. Alkuvaiheen ongelmat liittyvät uuteen oppimisympäristöön ja uudenlaisen opiskelukulttuurin oppimiseen. Ensimmäisen vuoden opiskelijoiden lähtötasotestien perusteella useimmilla on tarve saada tukea erityisesti matematiikan, fysiikan ja sähkötekniikan teoria-aineiden opiskeluun. Lukitestiä tulokset (2006) osoittavat, että joissakin opetusryhmissä jopa viidesosalla opiskelijoista saattaa olla lieviä tai sitä vaikeampia lukemisen tai kirjoittamisen vaikeuksia.

Matematiikan (MAKEKO 2006) testin mukaan noin kolmasosalla ensimmäisen luokan opiskelijoista on aukkoja tai puutteita matematiikan taidoissaan. Sähkötekniikan teoriaopinnot edellyttävät matematiikan perusasioiden hallintaa. Matematiikan vaikeudet ovat luonteeltaan pitkäkestoisia. Tukitoimien ansiosta useimmat kuitenkin selviytyvät opinnoistaan. Matematiikan opetuksessa erityishuomiota tulisi kiinnittää aineen kiinnostavuuden lisäämiseen. Tämä voi tapahtua esimerkiksi lisäämällä matematiikan ja arkielämän integraatiota. Opiskelumotivaation ja tavoitteiden puutteesta kärsivä nuori on usein myös muiden syiden vuoksi erityistuen tarpeessa.

Yksilöllinen erityisopetuksen peruste saattaa koostua useista tekijöistä. Matematiikan hahmottamisen vaikeus oli selkeästi vain muutaman erityisopetuspäätöksen perusteena. Matematiikan hahmottamisen vaikeus on usein osa suurempaa ongelmien kokonaisuutta. Erityisopetuspäätös mahdollistaa matematiikan ja sähkötekniikan teoria-aineiden opintojen mukauttamisen tarvittaessa. Tehostetun tukemisen ja työpainotteisen opiskelun ansiosta mukauttaminen ei useinkaan ole tarpeen.

Sähkötekniikan erityisopetuspäätökset painottuvat opintojaan aloittaviin sekä opintojen loppuvaiheessa oleviin, joiden valmistumisesta on herännyt huoli. Matematiikan ja fysiikan tuki- ja lisäopetusta järjestetään systemaattisesti kurssien suoritusten aikana. Pienryhmissä yksilöllisesti toteutettuun tukiopetukseen on ohjattu ensimmäisen vuoden opiskelijoita. Toisen ja kolmannen vuoden opiskelijat ovat saaneet matematiikan ja fysiikan sekä ammattiaineiden tukiopetusta sähköpaikkarissa ammatillisen erityisopettajan ohjauksessa.

Sähköpaikkari on avoinna viikon jokaisena päivänä klo 9.15—14.15 välisenä aikana. Tämä mahdollistaa yksilöllisen lukujärjestyksen laatimisen useimmille HOJKS-opiskelijoille. Sähköpaikkari mahdollistaa laaja-alaisen tuen myös tilapäisesti opinnoissa jälkeensä jääneille sekä pidennetyllä ajalla (normi + 1 vuosi) opiskeleville, joilta puuttuu ammatillisia opintoja eri vuosikursseilta. Sähköpaikkarissa on tilaa samanaikaisesti 15 opiskelijalle ja sen tukipalveluja käyttää vuosittain yli 30 opiskelijaa. Kaikkia opinto-ohjelmaan kuuluvia oppiaineita ei kuitenkaan ole mahdollista suorittaa sähköpaikkarissa.

Sähkötekniikan erityisopetuspäätökset lukuvuonna 2006-7	
Erityisopetuksen peruste	HOJKSien määrä
Hahmottamisen, tarkkaavaisuuden ja keskittymisen vaikeudet	1 4
Kielelliset vaikeudet	4
Kuulovamma	1
Muu syy, joka edellyttää erityisopetusta	1 5
Yhteensä	3 4

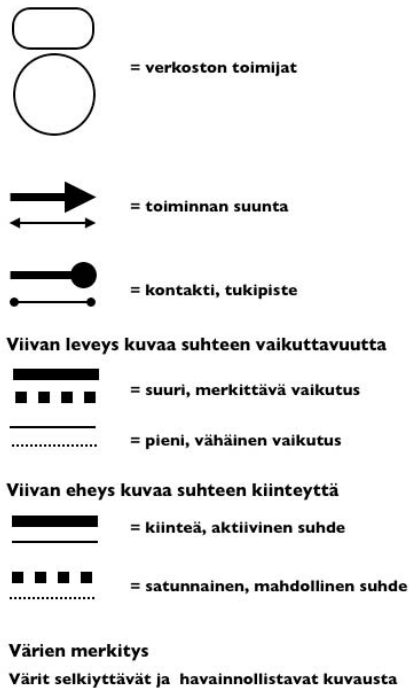
Kuvio 6. Sähkötekniikan HOJKS-päätökset erityisopetusperusteen mukaisesti ryhmiteltyinä.

Erityisopetustarpeen lisääntyminen, tukitarpeiden systemaattinen seulonta sekä HOJKS-rutiineihin liittyvän osaamisen lisääntyminen sähkötekniikan opetuslalla pitänee erityisopiskelijoiden määrän jatkossakin nykyisissä lukemissa.

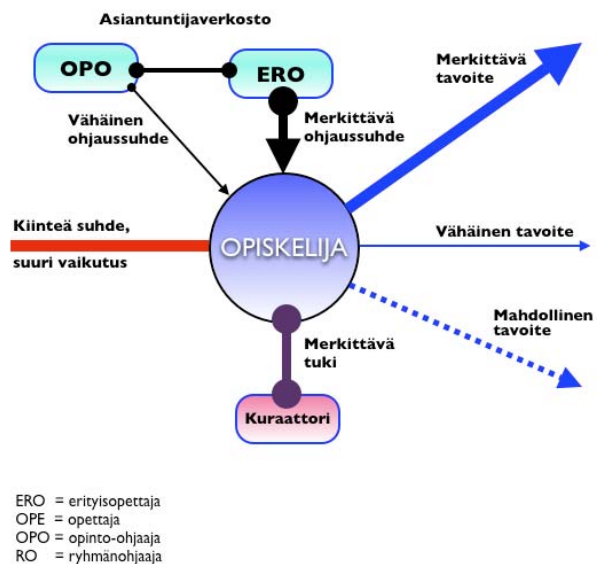
5.3 Yksilöllisen ohjauksen kuvaus - tapausesimerkit

Seuraavassa esityksessä luon katsauksen sähkötekniikan ja hienomekaniikan alojen erityisopiskelijoiden ohjaukseen. Opiskelijoiden nimet on muutettu, jotta heitä ei voida esimerkeistä tunnistaa. Myös yksityiskohtia on muokattu tunnistamisen eliminoimiseksi. Erityistapauksessa (kuulovamma) olen kysynyt opiskelijalta luvan saada käyttää yksilöllistä ohjastietoja esimerkkitapauksena työssäni.

OHJAUSMALLIN ALKIOT

Esimerkki ohjausmallin käytöstä

Kuvio 8. Ohjausmallin symbolien selitykset.

Sähkötekniikan erityisopiskelijoiden ohjauksen toteuttamisen esitän ideoimani graafisen ohjausmallin avulla (Kuvio 8). Ajatuksena oli tuottaa käyttökelpoinen työkalu ohjauksen suunnitteluun ja analysointiin. Idea työkalun suunnitteluun tuli työni ohjaajalta, Sauli Puukarilta. Apuna olen käyttänyt sosiaalityöntekijöiden ja psykologien käyttämää Ecomap-menetelmää (Ecomap 2002; Hartman, A. & Laird, J. 1983; Walker, S. et al 2003). Ohjauksen kuvaukset olen laatinut graafisten esitysten tekemiseen soveltuvalla Applen Keynote-ohjelmalla (PC-maailman vastaava ohjelma on Microsoft PowerPoint).

Ensimmäisen vuoden opiskelijat

Ensimmäisen vuoden opiskelijoita opinto-ohjaaja tapaa säännöllisesti opintojen alkuvaiheessa. Opinto-ohjaaja käy esittäytymässä oppitunneilla ja on mukana ryhmätyksissä. Ensimmäisten kouluviikkojen aikana opiskelija voi vaihtaa tai toivoo voivansa vaihtaa opiskelupaikkaa, jos ala ei ole ollut hänen ensisijainen valintatoiveensa eikä kokemus alan opiskelusta häntä miellytä. Ryhmäytymisen ja asiantuntevan ohjauksen avulla valinnastaan epävarmaa opiskelijaa autetaan sitoutumaan opintoihin.

Opiskelijan tuen tarpeet on selvitettävä heti opiskelun alettua. Sähkötekniikan opinnoissa menestyminen edellyttää matematiikan perusteiden osaamista. Matematiikan tasotestin perusteella laaditaan suunnitelma matematiikan tukiopetuksen järjestämisestä. Lukemisen ja kirjoittamisen vaikeuksia selvitetään lukitestien perusteella. Vantaan peruskouluista toiselle asteelle siirtyvät tuovat mukanaan oppilaanohjaajan ohjauksessa laatimansa jatko-opintosuunnitelman (Perusopetus ja sen jälkeinen opiskelusuunnitelma). Muilta paikkakunnilta Vantaalle toisen asteen oppilaitoksiin tulevat opiskelijat saavat opiskelusuunnitelmalomakkeen opintopaikan vastaanottamisen yhteydessä ja tuovat sen täytettynä mukanaan aloittaessaan opiskelun. Opiskelun tukitarpeita selvitetään myös ryhmänohjaajan suorittamassa alkuhaastattelussa. Opintojen alusta lähtien opiskelijoille pyritään takaamaan hyvät lähtökohdat opiskelussa onnistumiseen. Jatko-opiskelupaikan saamista seuranneen ilon tulisi voida jatkaa koko opiskelun ajan ja johtaa sisäisen opiskelumotivaation löytymiseen sekä ammatilliseen kasvuun.

Ohjaus 1: Aaron

Aaron muutti noin kaksivuotiaana perheensä mukana Suomeen. Aaronin heikkoon kuulovasteeseen alettiin kiinnittää huomiota noin neljän – viiden vuoden iässä, jolloin hän ei vielä osannut ilmaista itseään omalla äidinkielellään. Aaronin kuulo tutkittiin ja hänellä havaittiin kuulovamma. Aaron alkoi käyttää kuulokojetta viiden – kuuden vuoden iässä, mikä seurauksena myös hänen puhetaitoinsa alkoi kehittyä.

Aaron kävi Suomessa peruskoulua viidenteen luokkaan saakka, jolloin hän muutti kotimaahansa kolmeksi vuodeksi. Kotimaassaan hän osallistui suomalaista peruskoulua vastaavaan opetukseen. Palattuaan Suomeen hän jatkoi peruskoulua ja suoritti suomalaisen peruskoulun oppimäärän. Aaron on sosiaalinen ja matemaattisesti lahjakas. Näistä lähtökohdista arvioiden hänellä on realistiset edellytykset sähköalan perustutkinnon suorittamiseen.

Erityistuen ja -ohjauksen tarve

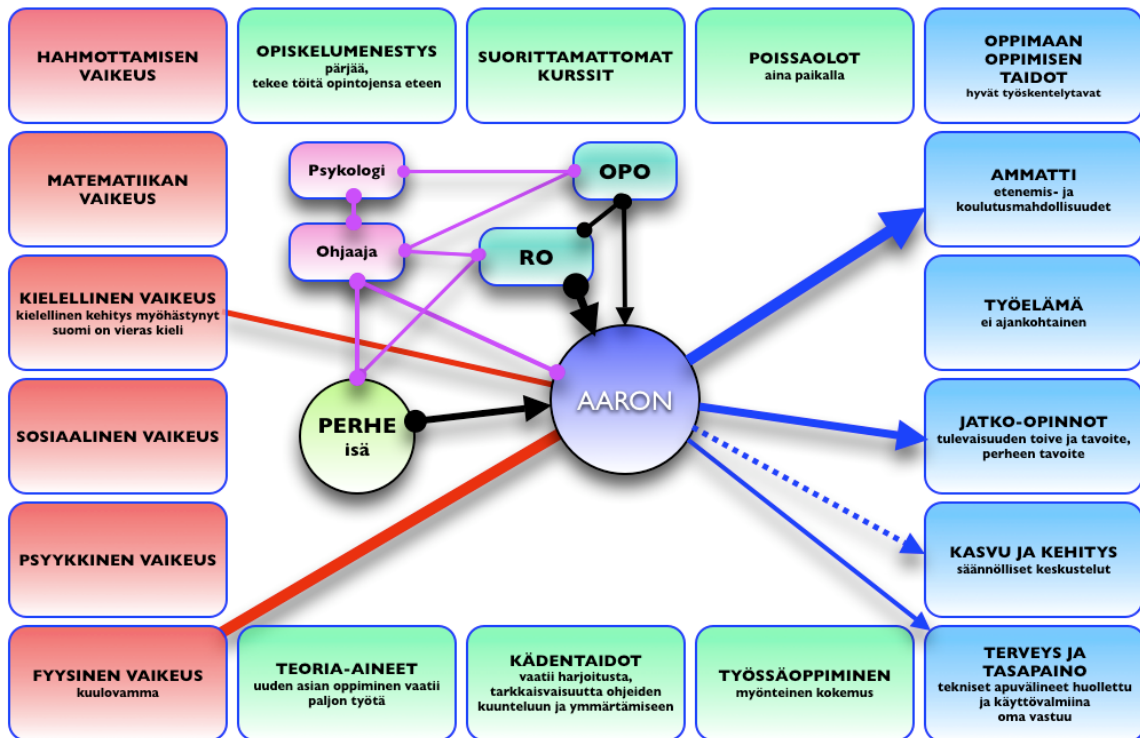
Aaronin opiskelu edellyttää kuulokojeen käyttöä oppitunneilla. Uusien digitaalisten apuvälineiden käytön (alku)vaikeus tai ”unohtaminen” sekä suomenkielisen ammattisanaston opiskelun vaikeudet ovat tarpeita, joista Aaronin ohjaussuunnitelman laatimisessa on keskusteltu.

HOJKS-prosessin ja ohjauksen toteutus

HOJKS:n laatimiseen ovat osallistuneet opinto-ohjaaja (OPO), opiskelija, opiskelijan isä, ryhmänohjaaja (RO), psykologi ja kuulonhuollon ohjaaja (ohjaaja). HOJKS-kokoontumisia on ollut kaksi. Lisäksi kuulolaitteen ja aktiivikuulosuojaimen käytön neuvontakertoja oli kaksi. Kuulonhuollon ohjaaja on ohjannut kuulolaitteiden käytössä myös muissa yhteyksissä.

Ryhmänohjaaja ja opinto-ohjaaja tekevät ohjauksellista yhteistyötä. Opintojen etenemistä seurataan säännöllisesti. Opintojen alkuvaiheessa opiskelijan tukemiseen on kiinnitetty erityistä huomiota.

Kuulolaitteiden ja –suojainten käyttö on testattu ja ohjeistettu. Aikuistuvan nuoren oma vastuu laitteiden käytöstä on nähty tärkeäksi. Myös opiskelijan huoltajaa on opastettu laitteen käytössä ja huollossa. FM-laitetta opiskelija kantaa mukanaan, huoltaa laitteen itse ja pitää akun latauksessa. Opiskelija itse päättää, milloin ja millä oppitunneilla hän antaa lähetyksen opettajalle. Opettajia on opastettu FM-laitteen käyttöön.

Kuvio 9. Aaronin ohjaus.

Opiskelijan tavanomaiset kuulokojeet riittävät useimmilla oppitunneilla, mutta FM-laitteen käyttöä suositellaan erityisesti kielten, suomen ja englannin opiskelussa. Teoria-aineiden oppitunneilla FM-laite on tarpeen opettajan opettaessa uusia käsitteitä ja asioita. Työsalin meluisassa ääniympäristössä FM-laitteen käyttöä suositellaan aktiivikuulosuojainten kanssa opetuksen aikana. Oppilaitos on ostanut aktiivikuulosuojaimet opiskelijan käyttöön. Työssäoppimisjaksoille työnantaja ja työpaikkaohjaaja informoidaan ja ohjeistetaan opiskelijan apuvälineiden ja erityistuen tarpeesta.

Ohjaus 2: Nikke

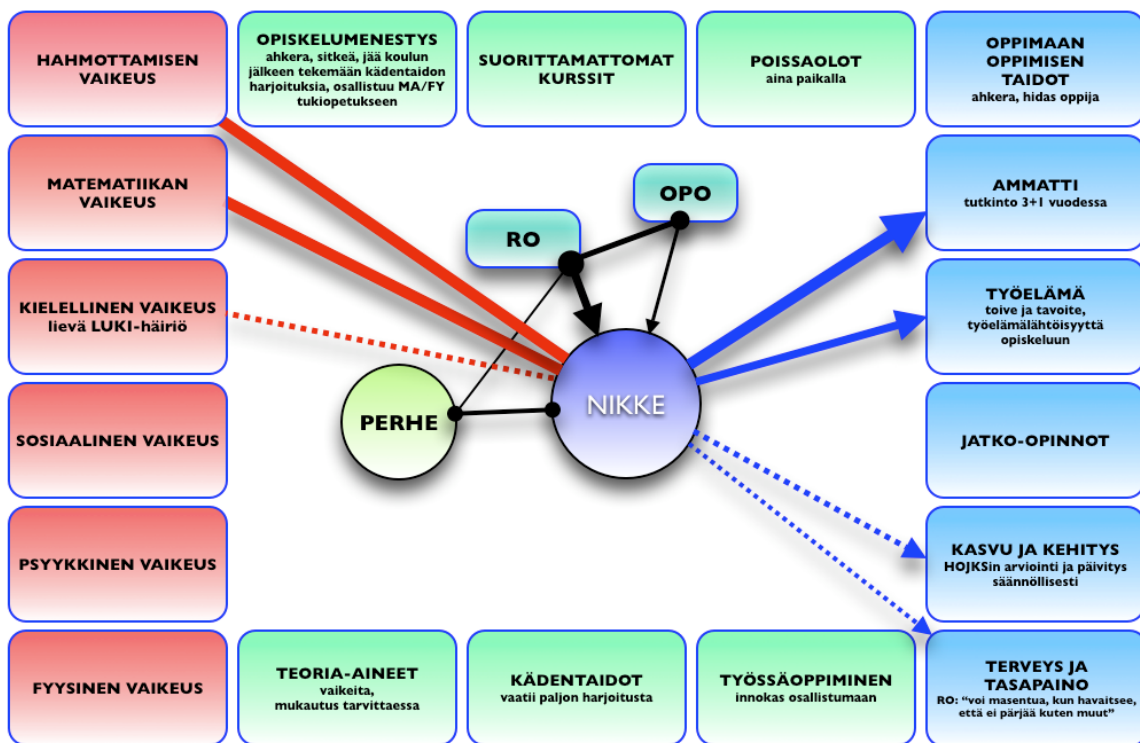
Nikke opiskeli peruskoulussa osittain mukautetun opetussuunnitelman mukaisesti. Todistuksen keskiarvo riitti pääsyyn opiskelemaan elektroniikka-asentajan perustutkintoa. Niken haaveena on toimia opiskelun jälkeen tietokoneasentajan ammatissa.

Erityistuen ja -ohjauksen tarve

Niken ongelmana on teoreettiseen hahmottamiseen liittyvät vaikeudet. Lukitestissä hänellä ilmeni lieviä lukemisen ja kirjoittamisen vaikeuksia. Matematiikka ja teoria-aineiden opiskelu on tuottanut hänelle vaikeuksia peruskoulussa ja niiden opiskelusta hän on eniten huolissaan. Englannin kieli ei ole hänelle helppoa, mutta sen opiskelusta hän on selviytynyt kohtuullisesti. Ruotsin opiskelu ei sujunut hyvin peruskoulussa, mutta yhden kurssin ruotsia hän on päättänyt suorittaa sisulla. Nikke on hitaasti oppiva teoria-aineissa ja hidaskasvaja myös käytännön töissä.

HOJKS-prosessin ja ohjauksen toteutus

HOJKS:n laatimiseen ovat osallistuneet opinto-ohjaaja, ryhmänohjaaja, opiskelija ja opiskelijan äiti. HOJKS-kokouksia on pidetty yksi. Ryhmänohjaaja on ollut yhteydessä huoltajaan säännöllisesti ja huoltajat ovat tietoisia opiskelijan opintojen edistymisestä.

Kuvio 10. Niken ohjaus.

Niken tutkinnon suorittamisessa on realistisista varautua 3+1 vuoden opiskeluaikaan. Lisävuosi on tarpeen ammatillisten valmiuksien varmistamiseksi. HOJKS:n mukaan Nikke tavoittelee yleisen opetussuunnitelman mukaista tutkintoa, mutta osittainen mukauttaminen voidaan tarvittaessa toteuttaa teoria-aineiden opinnoissa. Nikelle varataan mahdollisuus saada lisäaikaa harjoitusten, kokeiden ja näyttöjen suorittamiseen. Nikke osallistuu matematiikan ja fysiikan tukitunneille. Tukiopetusta voidaan antaa havaitun tarpeen mukaan.

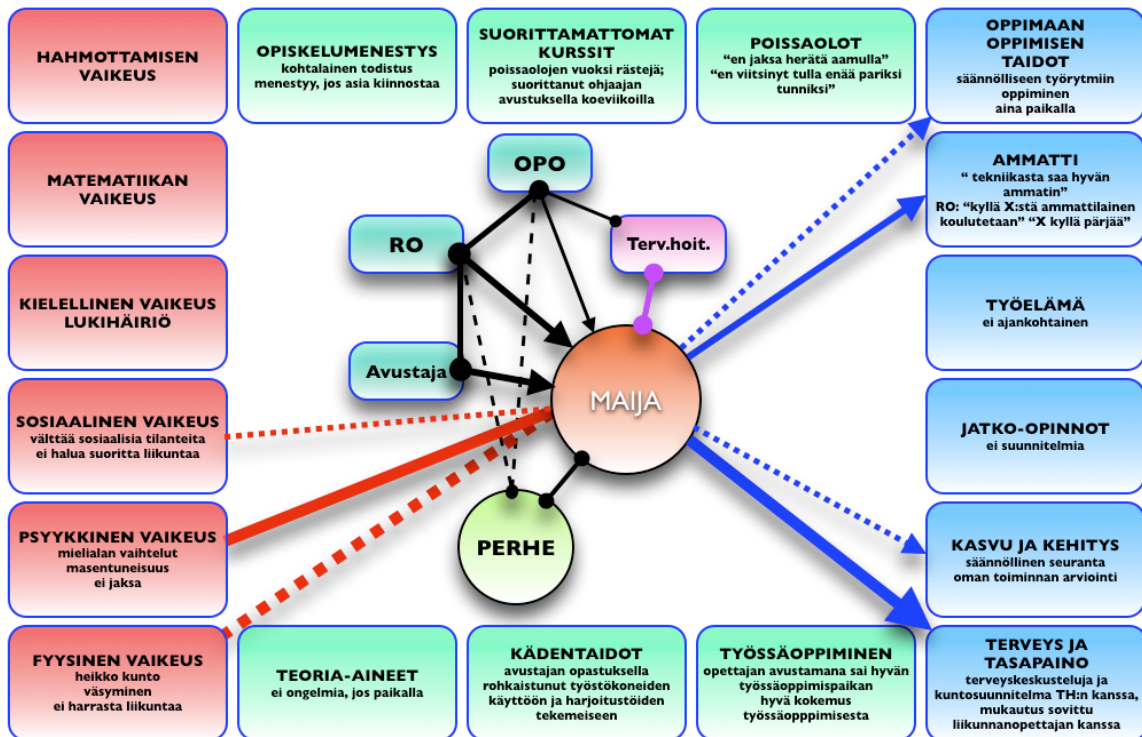
myös ammattiaineissa ja tätä myös suositellaan. Ongelmana on, että tukituntien sijoittaminen ei aina luontevasti onnistu täysien työ- ja opiskeluviikkojen ohjelmaan. Opettajan mukaan opiskelija sopeutuu hyvin alan opiskeluun. Tässä vaiheessa opiskelija on edennyt muun ryhmän tahdissa. Harjoitusten tekeminen vaatii aikaa ja Nikke jää toisinaan koulun jälkeen tekemään tehtäviään. Vaarana on, että opiskelija turhautuu hitaaseen oppimistahttiinsa havaitessaan muiden selvittävän kurssit huomattavasti vähemmällä työllä. Perheen tuki taustalla auttaa selviytymään opinnoissa. Yhteinen kokous HOJKS-asioista on tarpeen, jotta voidaan sopia opintojen tukitoimista jatkossa ja mm. tiedonsiirron ja yhteydenpidon pelisäännöistä opiskelijan täyttäessä 18 vuotta.

Ohjaus 3: Maija

Syyskauden alussa Maija osallistui opetukseen säännöllisesti. Opettajan mukaan motivaatio ja opiskelu olivat kohdallaan. Syksyn kuluessa Maija alkoi myöhästellä ja jäin saapumatta erityisesti aamun oppitunneille. Poissaoloista viestitettiin huoltajalle, mutta tilanne muuttui vain vähäksi aikaa. Syyskauden lopulla Maija yllättäen ilmoitti lopettavansa opiskelun kiinnostuksen puutteesta.

Erityistuen ja -ohjauksen tarve

Ryhmänohjaaja ohjasi Maijan opinto-ohjaajan vastaanotolle. Keskusteluissa ilmeni, että Maijalla oli pelkoja, jotka kohdistuivat muiden muassa opiskeluun ja opiskelussa käytettäviin laitteisiin. Kädentaitoja edellyttävät harjoitustyöt eivät myöskään sujuneet toivotulla tavalla. Maija nukkui pitkään ja jäi useimmiten pois aamun oppitunneilta. Herättyään hän ei kehdannut tai ei katsonut järkeväksi lähteä kouluun. Opinto-ohjaaja ehdotti HOJKS:n laatimista ja psykososiaalisen tuen lisäämistä opiskeluvaikeuksien voittamiseksi.

Kuvio 11. Maijan ohjaus.

HOJKS-prosessin ja ohjauksen toteutus

HOJKS:n laatimiseen osallistuivat opinto-ohjaaja, ryhmänohjaaja, opiskelija ja hänen huoltajansa. HOJKS-kokouksia on pidetty yksi. HOJKS:n perusteeksi kirjattiin sosiaalisen tuen tarve. Liikunnanopettajan ja terveydenhoitajan kanssa sovittiin liikunnan henkilökohtais-
tamisesta. Tukihenkilöiksi tulivat terveydenhoitaja sekä ammattiaineiden kouluavustaja.

HOJKS:iin kirjattiin säännöllinen osallistuminen terveydenhoitajan vastaanotolle elämänhallinnan tukemiseksi. Liikunnan kurssin suorittaminen yksilöllistettiin ja terveydenhoitajan johdolla kuntoilu kytkettiin elämänhallinnan suunnitelmaan. Sosiaalista tukea, terveys-
tietoa ja elämänhallinnan tukea Maija saa terveydenhoitajalta. Ammatillisten aineiden opintoja Maija suorittaa ryhmän mukana. Kouluavustaja tukee käytännön harjoitusten suorittamista. Opinto-ohjaaja osallistuu oppimisen ohjauksen suunnitteluun. Tukitoimien käynnistyttyä Maija on osallistunut opetukseen entistä säännöllisemmin ja saanut suoritettua aiemmin hylättyjä kursseja.

Toisen vuoden opiskelijat

Toisen vuoden opiskelijoiden opinto-ohjelmaan ei sisälly luokkamuotoista opinto-ohjausta. Ryhmänohjaaja vastaa ryhmänsä opiskelijoiden poissaolojen ja opintojen etenemisen seurannasta. Opinto-ohjaaja tukee ryhmänohjaajaa ryhmän ohjauksessa ja antaa tarvittaessa yksilöllistä opinto-ohjausta. Seuraavat erityisohjauksen esimerkkitapaukset ovat nousseet esiin ryhmänohjaajan kautta.

Ohjaus 4: Altti

Altti opiskeli neljä vuotta ammatillisessa oppilaitoksessa, mutta tutkintoa hän ei suorittanut. Myös sähköalan perustutkinnon suorittaminen on osoittautunut Altille vaikeaksi. Opintosuoritusten kerääminen on ollut hidasta alusta alkaen. Altti ei ole selviytynyt kokeista tai hän ei ole niihin edes osallistunut. Kun Altti alkoi olla poissa oppitunneilta, ryhmänohjaaja ohjasi hänet opinto-ohjaajan vastaanotolle. Altti kertoi olevansa kyllästynyt opiskeluun ja aikeissa lopettaa.

Erityistuen ja -ohjauksen tarve

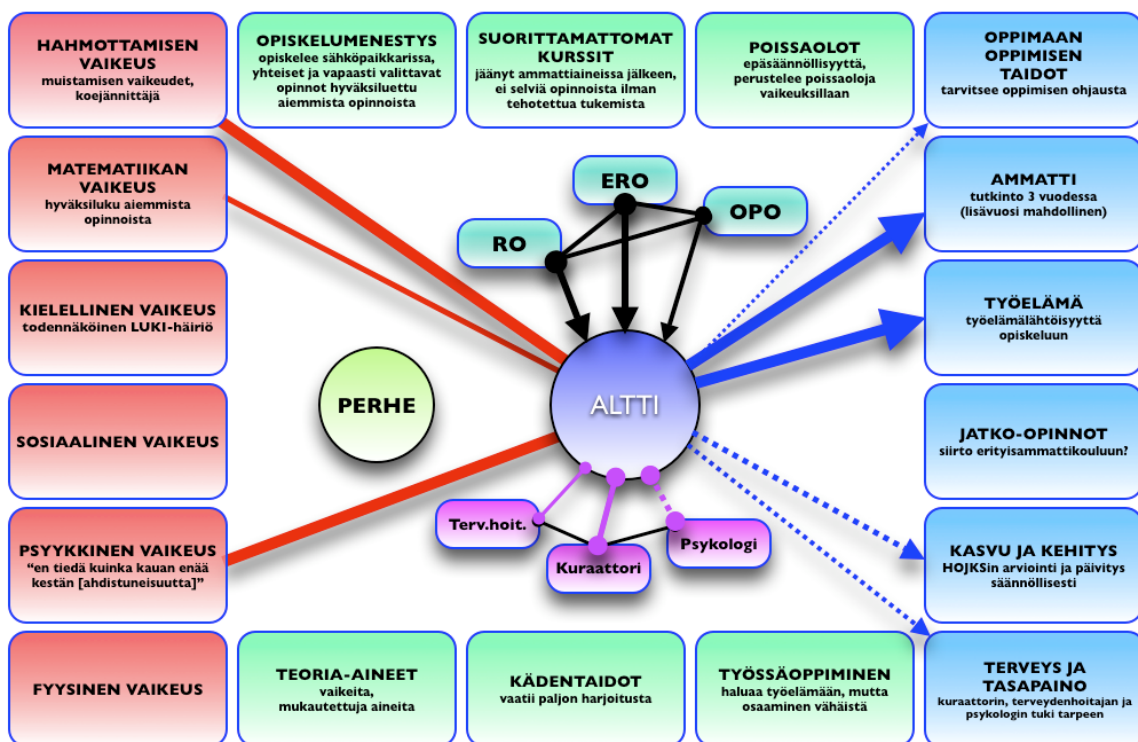
Opolle Altti kertoi toiveistaan, aikaisemmista opinnoistaan ja suunnitelmistaan. Altti kertoi haluavansa hakea yhteishaussa uudelle koulutuslalle, tällä kertaa kaupanalan perustutkintoa suorittamaan. Opinto-ohjaaja lupasi auttaa yhteishaussa, jos se keskustelujen jälkeen edelleen on ajankohtaista. Altin ongelmaksi osoittautui koejäännitys, jonka seurauksena hän menee ”kipsiin” eikä koetilanteessa muista mitään aiemmin oppimaansa. Vaikka hän on valmistautunut kokeeseen ja osaa kohtuullisesti vaadittavat asiat, hän ei ole osannut asioita koetilanteissa. Jännityksen vuoksi Altti on alkanut karttaa koetilanteita.

HOJKS-prosessin ja ohjauksen toteutus

Opinto-ohjaaja ehdotti aikaisempien opintojen hyväksilukemista soveltuvien osin ja kokonaisvaltaista opiskelun tukitarpeiden kartoitusta. Soveltuvien opintojen hyväksilukemisen jälkeen suoritettavaksi jäivät ainoastaan ammatilliset opinnot. Osa opinnoista suunniteltiin suoritettavaksi työelämälähtöisesti.

HOJKSin laatimiseen osallistuivat opinto-ohjaaja, opiskelija ja ryhmänohjaaja. HOJKS-kokoontumisia on ollut yksi varsinainen kokous ja useita ohjauskeskusteluja.

Opiskelija suorittaa kesken olevia opintojaan sähköpaikkarissa ammatillisen erityisopettajan ohjauksessa. Sähköpaikkari on sähkötekniikan opetusalan tukimuoto tilapäisesti opinnoissa jälkeenjääneille tai yksilöllistä oppimisen ohjausta tarvitseville. Sähköpaikkarissa opiskellaan siten, että opettaja laatii ja antaa opiskelijan mukaan tehtävät, joita opiskelija suorittaa ammatillisen erityisopettajan ohjauksessa. Ryhmänohjaaja tekee yhteistyötä sähköpaikkarin opettajan ja opinto-ohjaajan kanssa opetuksen ja ohjauksen toteuttamisessa. Ryhmänohjaaja laatii suunnitelman opintojen suorittamisesta työelämälähtöisesti työpaik-kaohjaajan ohjauksessa. Suunnittelussa ja ohjauksessa avustavat opinto-ohjaaja ja muu henkilökunta toimenkuvansa mukaisesti.

Kuvio 12. Altti ohjaus.

Perhe ei kykene tukemaan Alttiä hänen opinnoissaan. Tutkinnon suorittaminen on vaarassa epäonnistua, jos Altti ei kykene täysipainoisesti osallistumaan opetukseen. Kuraattori on rakentanut psykososiaalisen tuen verkostoa. Erityisammattikouluun siirtyminen on ollut esillä keskusteluissa, mutta Altti ei ole ideasta innostunut.

Altti tavoitteeksi kirjattiin ammattitutkinnon edellyttämien vähimmäisvaatimusten saavuttaminen käytännönläheisesti ja työelämälähtöisesti opiskellen. Oppimisen edistymistä seurataan säännöllisesti. Oppiaineiden mukauttaminen voidaan toteuttaa, jos tavoitteet eivät muutoin ole saavutettavissa.

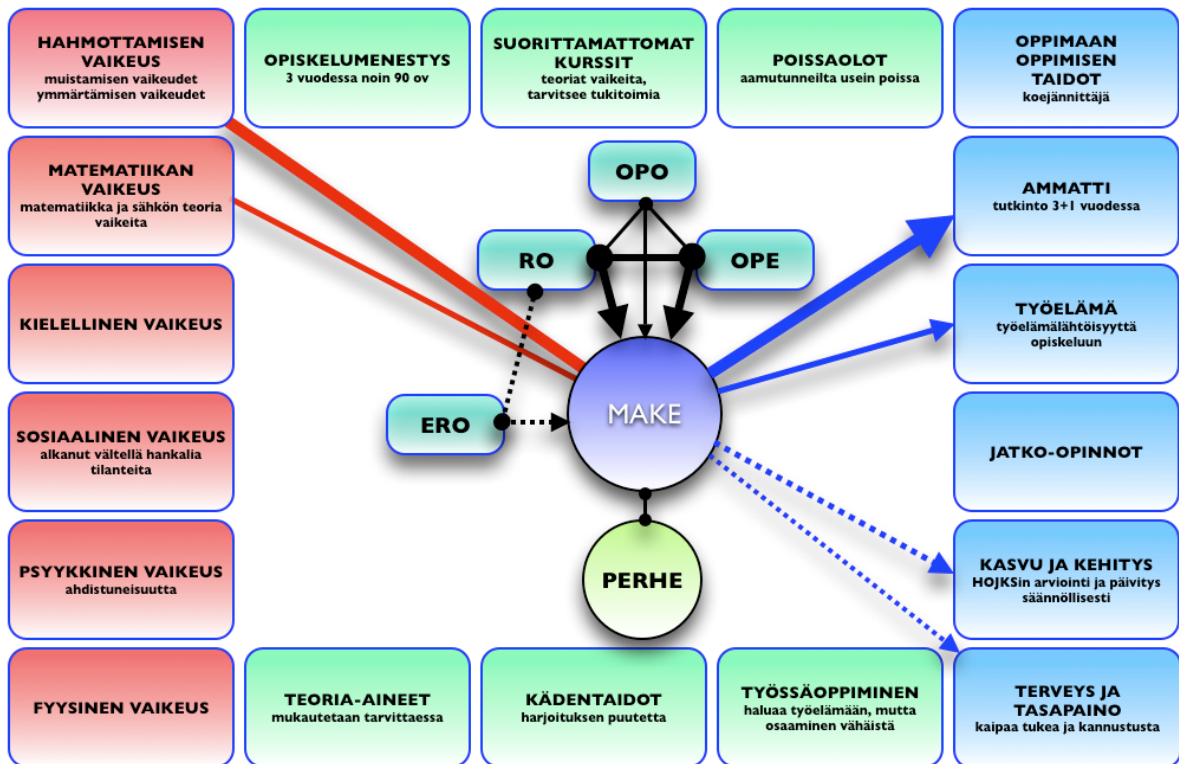
Kolmannen ja neljännen vuoden opiskelijat

Ohjaus 5: Make

Maken opinnot eivät ole sujuneet aivan samaa tahtia luokkatovereiden kanssa. Kahden ja puolen vuoden aikana hän on saanut suoritettua noin puolet opinnoistaan. Make on saanut aiemmin tukiopetusta matematiikassa sekä satunnaisesti muissa aineissa, mutta hänelle ei ollut laadittu HOJKSia. Ryhmänohjaaja kokee olevansa neuvoton auttamaan ja hän on pyytänyt opinto-ohjaajaa keskustelemaan opiskelijan kanssa tilanteesta.

Erityistuen ja -ohjauksen tarve

Opinto-ohjaaja haastatteli Makea työsalituntien aikana. Haastattelussa selvisi, että opiskelijalla on teoria-aineissa niin oppimisen kuin muistamisenkin vaikeuksia. Koetilanteita opiskelija on niin jännittänyt, että hän ei saa aikaan kunnollisia suorituksia. Jännittyneisyyttä ja epävarmuuttaan opiskelija on peittänyt jäämällä kotiin. Tämä puolestaan on aiheuttanut sen, että hän on jäänyt opinnoissa muista jälkeen. Opinto-ohjaaja ehdotti Makelle henkilökohtaisen opiskelusuunnitelman laatimista ja sosiaalisen tukemisen tehostamista.

Kuvio 13. Maken ohjaus.

HOJKS-prosessin ja ohjauksen toteutus

Opiskelija koki ahdistusta siitä, että hän ei ollut kyennyt etenemään opinnoissa muiden tahdissa. Henkinen paine oli käynyt suureksi ja itseluottamus oli alkanut horjua. Opinto-ohjaaja ehdotti, että valmistumistavoite siirretään vuodella eteenpäin. Opiskeluajaksi kirjattiin neljä vuotta, minkä opiskelija koki huojennuksena tilanteeseensa. HOJKSin ohjauskeskustelusta hän sai uutta intoa opintojen suorittamiseen.

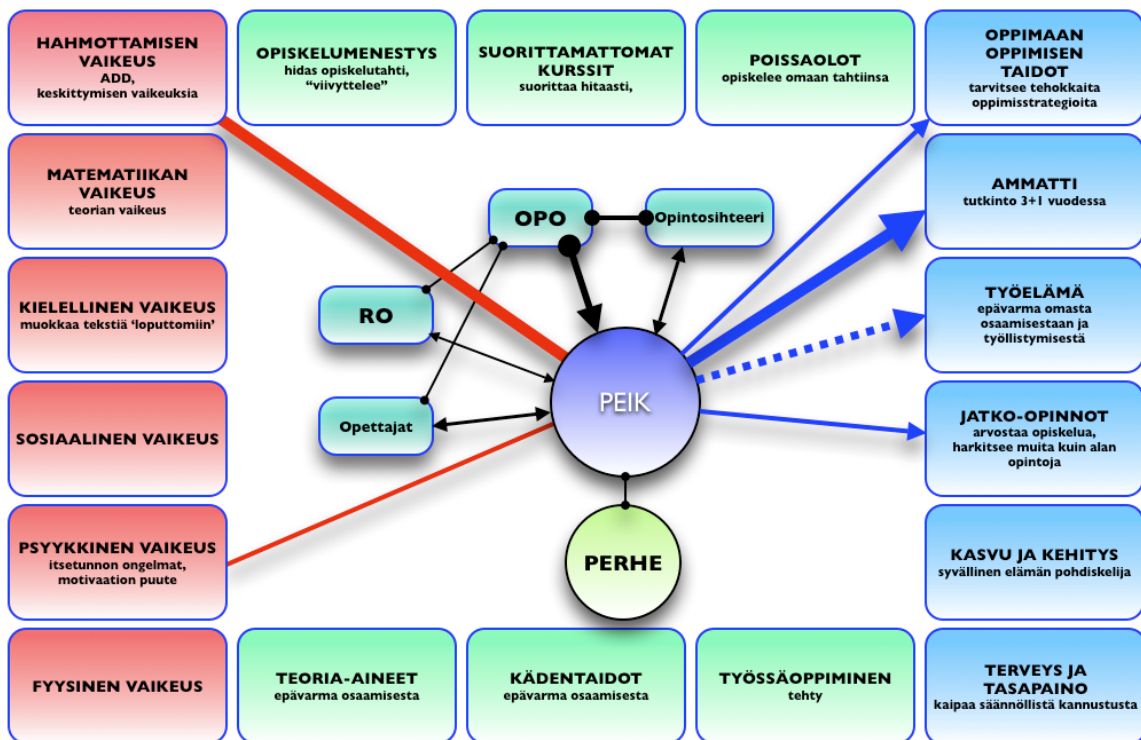
HOJKS:n laatimiseen osallistuivat opinto-ohjaaja, ryhmänohjaaja ja opiskelija. Lisäksi mukana oli toisen vuoden ammattiaineiden opettaja, jonka kursseja opiskelijalla oli suoritamatta. HOJKS:n perusteena ovat laaja-alaiset oppimisvaikeudet, joiden yksilöiminen edellyttäisi tarkempaa analyysiä.

HOJKS:n ideaksi esitettiin ammatillisen osaamisen hankkimista työelämälähtöisesti. Tavoitteen toteuttaminen alkaa, kun sopiva työpaikka löytyy. Ryhmänohjaajan tehtäväksi määriteltiin työssäoppimispaikkojen hankkiminen. Yhteistyö opettajien ja opinto-ohjaajan välillä oli tiivistä. Neljännen vuoden opintojaan Make jatkaa osittain sähköpaikkarissa ammatillisen erityisopettajan ohjauksessa. Työelämälähtöinen opiskelu on osoittautunut arvioitua vaikeammin toteutettavaksi.

Ohjaus 6: Peik

Peik on edennyt opinnoissaan hitaasti. Hänelle oli vuotta aikaisemmin laadittu HOJKS, joka päivitettiin. Peikillä on ollut paljon poissaoloja. Opinto-ohjaajan tapaamiseen hän tuli kutsun saatuaan.

Haastattelussa opiskelija paljastui herkäksi ja sisäänpäin kääntyneeksi ajattelijaksi, joka arvostaa opiskelua mutta kokee alemmuutta niin alanvalinnastaan kuin omasta saamattomuudestaan. Koetut epäonnistumiset aiheuttavat hänelle masennusta, eikä hänellä ole epäonnistumisen jälkeen aina riittävästi tarmoa yrittää uudelleen. Peikille opiskelu on ollut turhauttavaa ponnistelua oman huonommuuden tunnetta vastaan. Ala ei häntä juurikaan kiinnosta, mutta velvollisuudentunnosta perhettään kohtaan hän on päättänyt suorittaa tutkinnon.

Kuvio 14. Peikin ohjaus.

Peik tavoittelee täydellisyyttä ja inhoaa epäonnistumisia. Realistina hän on joutunut toteamaan, ettei itse kykene täydellisyyteen. HOJKS:n mukaan Peikillä on diagnosoitu ADD. Keskittymisen häiriö vaikuttaa siten, että hän ei jaksane paneutua monimutkaisiin tai intensiivistä ajattelua vaativien tehtävien tekemiseen. Tehtävien tekemiseen häneltä menee paljon aikaa, sillä ajatukset karkaavat usein vallan muihin asioihin. Peik tarvitsee opintosuoritusten tekemiseen rauhallisen ympäristön ja yleensä reilusti lisää aikaa.

Peikin tuen tarve on motivoinnin alueella. Ilman jatkuvaa ulkoista motivointia hän ei jaksaisi opiskella. Haasteena on saada ulkoinen motivointi kanavoitua sisäiseksi motivaatioksi ja innostuneisuudeksi.

HOJKS-prosessin ja ohjauksen toteutus

Peikin HOJK päivitettiin ajankohtaan ja opiskelutilanteeseen sopivaksi. HOJKS-prosessin päivitykseen osallistuivat opinto-ohjaaja, ryhmänohjaaja ja opiskelija. Vanhemmat eivät osallistuneet suunnitelman päivitykseen. Opiskelijan mukaan erityisesti isä on kehottanut opiskelemaan ja luvannut jopa palkkion valmistumisesta. Perhe antaa kuitenkin Peikin suorittua opinnoistaan omalla tavallaan ja omaan tahtiinsa.

Erityistuen ja -ohjauksen tarve

Opiskelija on suorittanut kurseja yksilöllisen ohjelman mukaan. Opinnot ovat edenneet paljon suunniteltua hitaammin. Yhteydenotot koulusta sekä satunnaiset ohjauskeskustelut toimivat opiskelijalle välttämättömänä ulkoisena motivointikeinona.

6 POHDINTA

Kehittämishankkeeni henkilökohtaisena tavoitteena on ollut oman asiantuntijuuden kehittäminen ohjauksen toimijana. Olen pyrkinyt selvittämään itselleni, millaisille arvoille ja mihin teoriaan oma toimintani perustuu. Kehittämistyön kautta olen pyrkinyt löytämään käytäntöön soveltuvia ohjauksen malleja ja samanaikaisesti tiedostamaan työskentelytapani vaikutusta ohjaukseen ja ohjattavaan. Teoreettisten lähtökohtien kautta uskonkin löytäneeni itselleni uudenlaisen tavan ymmärtää ohjauksen arkea ja käytäntöä.

Työni perustuu sosiokonstruktivistiseen teoriaan, joka korostaa oppijan aktiivisuutta ja osallisuutta tiedon konstruoinnin prosessissa. Teorian mukaan tietoa tai ajattelun malleja ei ole mahdollista siirtää suoraan oppijan ominaisuudeksi. Oppimisen perustana on oppijan tilanteesta rakentama tulkinta, josta riippuu mitä ymmärretään ja opitaan. Konstruktivismi korostaa oppimisen tilannesidonnaisuutta ja sen ensisijaisena lähtökohtana ovat ympäristönsä kanssa vuorovaikutuksessa toimivan yksilön ominaiset toimintatavat.

Oppijan näkökulman korostaminen oppimisen prosessissa nostaa esiin opettajan ohjaavan merkityksen. Opetuksella ja ohjauksella onkin keskinäinen suhde oppimisen prosessissa: opetus on myös ohjausta samalla kun ohjaus on pedagogisesti perusteltu opetuksen muoto. Opetuksen ja ohjauksen keskiössä ovat oppijan tai ohjattavan maailmaa ja sen ilmiöitä koskevat käsitykset, jotka rakentuvat uudelleen niin opetus- kuin ohjausprosessinkin aikana. Konstruktiivinen näkökulma auttaa kohtaamaan ihmisen ainutlaatuisena yksilönä, jolla on tietoa itsestään ja häntä ympäröivästä maailmasta.

Tässä kehittämishankkeessa ohjausta tarkastellaan holistisen mallin mukaisesti kokonaisuutena, jota voidaan hahmottaa sektoreittain sekä tasoittain. Opiskelijan näkökulmasta käsin opettaja on ensisijainen kontakti niin opetukseen kuin ohjaukseenkin. Opettajan antama ohjaus ja tuki voivat olla ratkaisevia opiskelijan kehitykselle ja kasvulle. Opinto-ohjaaja on oppilaitoksensa ohjauksen asiantuntija, joka koordinoi ja kehittää oppilaitoksen ohjaustoimintaa. Opinto-ohjaaja toimii ohjaajan tehtävässään läheisessä yhteistyössä opettajien kanssa.

Ohjauksen tavoitteissa korostetaan opiskelijan vastuuta omasta elämästään sekä yhteiskunnassa pärjäämisen valmiuksien kehittämistä. Ohjauksen kokonaistavoitteena onkin elämänhallinnan lisääminen ja elämänsuunnittelun ohjaus. Suurimmillaan opiskelijoiden ohjaustarve on opiskelun alkuvaiheessa. Ohjauksen tarvetta on myös koulutus- ja urapolulla etenemisen kannalta merkittävässä valintavaiheissa. Erityistä tukea tarvitsevien opiskelijoiden ohjaustarve on suuri koko opiskelun ajan.

Aikuistuvat nuoret vasta harjoittelevat elämänhallinnan taitoja, ja siksi on tärkeää, että ohjaaja voi kulkea kappaleen matkaa opiskeluaikana opiskelijoiden rinnalla. Koulun käytännössä tämä merkitsee esimerkiksi sitä, että opinto-ohjaajalle varataan riittävät resurssit myös henkilökohtaisen ohjauksen antamiseen. Yksilöllisessä ohjauksessa nuori saa ohjaajasta keskustelukumppanin ja elämänsuunnittelun menetelmät hallitsevan opastajan. Ohjauksessa ohjattavalle avautuu henkilökohtaisen kasvun mahdollisuuksia. Ohjaussuhteessa molemmat osapuolet toimivat henkilökohtaisen kasvun ja kehityksen edistämiseksi. Ohjaus on ohjaajan tietoista asettautumista ohjattavan kasvun ja kehityksen palvelukseen. Ohjaajan rooliin kuuluu kiinnittää erityistä huomiota ohjattavan tarpeisiin.

Kehityshankkeessa olen kuvannut yhdessä opettajien ja muiden ammattilaisten kanssa toteuttamiani erityisopiskelijoiden yksilöllisiä ohjausprosesseja. Hankkeen tuotoksena syntyi

malli, jonka avulla opiskelijan ohjaussuhteet voidaan kuvata suhteessa HOJKSiin kirjattuihin opetuksen järjestämistä koskeviin lähtökohtiin sekä asetettuihin tavoitteisiin. Ohjaustoimintaa mallintamalla olen pyrkinyt avaamaan yksilöllisen ohjauksen systeemiä. Esimerkeiksi nostamani ohjauksen kuvaukset ovat osoitus yksilöllisen ohjauksen ohjausverkoston rakenteiden monimuotoisuudesta. Ohjausprosessin mallintaminen tuo näkyviin yksilöllisen ohjauksen kehittämistarpeet ja antaa konkreettisia välineitä ohjausprosessin kehittämiseen.

Mielestäni jokaiselle opiskelijalle tulisi laatia myös henkilökohtaisen ohjauksen suunnitelma. Erityinen tarve on oppimisen vaikeuksista kärsivien tai muista syistä vaikeuksissa olevien opiskelijoiden ohjauksen suunnitteluun. Yksilöllinen ohjaussuunnitelma on osa henkilökohtaista opiskelusuunnitelmaa ja aivan erityistä merkitystä sillä on osana HOJKSia ja erityisopetuksen suunnitelmaa.

Usein ohjaus mielletään vain opinto-ohjaajien työksi. Kuvaamissani ohjauksen esimerkeissä ryhmäohjaajan toiminta ohjaajana on ensisijaisin. Opinto-ohjaajan työ on osa yksilöllisten ohjausprosessien kokonaisuutta. Opinto-ohjaajan osuus voi olla keskeinen yksittäisissä ohjausprosesseissa, mutta opinto-ohjaaja toimii usein myös konsultoivassa roolissa ja tukee muiden ammattilaisten ohjausta. Opinto-ohjaaja ei toimi ohjausprosessissa yksin vaan yhdessä muiden toimijoiden kanssa. Yhdessä he rakentavat opiskelijan ohjauksen yksilöllisen ohjausverkoston.

Opinto-ohjaajan tehtävänä on toimia oppilaitoksensa ohjauksen kehittäjänä. Yksin hän ei voi koko ohjauksen kenttää hallita. Opinto-ohjaajan työn kivijalaksi muodostuukin siten ohjauksen verkostotyö ja sen kehittäminen. Vain toimintakykyisiksi jalostuneiden ohjauksen verkostojen kautta ohjaus nousee koko oppilaitoksen yhteiseksi asiaksi.

LÄHTEET

- A811/1998. Asetus ammatillisesta koulutuksesta 6.11.1998.
- Ahvenainen, O., Ikonen, O. & Koro, J. 2001. Johdatus erityisopetuksen käytäntöön. Helsinki: WSOY.
- Ecomap 2002. The family Assessment process: An Introduction. WWW-osoite: http://www.ohiocla.com/Year%205%20Revisions/family_assessment.htm. Luettu 3.5.2007.
- Enkenberg 2002. Uuden pedagogiikan perusta. Kirjassa Marja-Liisa Julkunen (toim.) 2002. Opetus, oppiminen, vuorovaikutus. 2. uusittu painos. Porvoo: WSOY.
- Erityisopetuksen suunnitelma 2007. Vantaa: Vantaan ammattiopisto Varia. Luonnosvaiheessa olevan suunnitelman sähköpostiversio. Luettu 6.5.2007.
- Hartman, A. & Laird, J. 1983. Family Centered Social Work Practice. New York: The Free Press.
- Helakorpi & Helander 2005. Ammatillisen opettajan asiantuntijuus. WWW-osoite: <http://ope.aokk.fi/~shelakorpi/ammopo/ammopo-tausta.doc>. Luettu 6.1.2006.
- Honkanen, S. 2006. Opinto-ohjaus ja erityisopetus. Asiakirja- ja haastattelututkimus opetussuunnitelman perusteiden mukaisesta opinto-ohjauksesta ammatillisessa erityisopetuksessa. Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu.
- It's my future –projektin HOJKS-malli 2002. Koulutuskeskus Salpaus. WWW-osoite: <http://db3.opi.fi/esr/tiedostot/HOJKS%2Dmalli%2Epdf>. Luettu 8.4.2007.
- Kallio, P. & Kurhila, A. 2000. Henkilökohtaisten opiskeluohjelmien ohjaaminen. Teoksessa J. Onnismaa, H. Pasanen & T. Spangar (toim.) 2000. Ohjaus ammattina ja tieteenalana – Ohjauksen toimintakentät. Osa 2. Jyväskylä: PS-kustannus, 131-149.
- Koskinen, N., Kallio, P., Kurhila, A., Harju, A., Germa, M. & Leino, T. 2000. Opiskelijälähtöisyys henkilökohtaisissa opiskeluohjelmissa. Työelämän tutkimus 1/2000. Helsinki: Opetushallitus.
- Kotila, H. 2006. Opettajatuutori ammatillisen kasvun tukijana. Teoksessa A. Pekkala & B. Varjonen (toim.) 2006. Tuutorointi on taitolaji. Oped-Exo -hanke. Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu.
- L630/1998. Laki ammatillisesta koulutuksesta 21.8.1998.
- Lairio, M. – Puukari, S. – Varis, E. 1999 Opinto-ohjaajan toimenkuva. Teoksessa M. Lairio – S. Puukari (toim.) Opinto-ohjaajan toimenkuva muuttuvassa yhteiskunnassa. Koulutuksen tutkimuslaitos. Tutkimuslauseita 1. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 21–41.
- Lairio, M. & Puukari, S. (toim.) 2001. Muutoksista mahdollisuuksiin. Ohjauksen uutta identiteettiä etsimässä. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 9-22.
- Lairio, M. & Puukari, S. 2000. Ohjaus- ja neuvontapalvelut yliopistoissa. Teoksessa J. Onnismaa, H. Pasanen & T. Spangar (toim.) 2000. Ohjaus ammattina ja tieteenalana – Ohjauksen toimintakentät. Osa 2. Jyväskylä: PS-kustannus, 160-179.
- Lerikkanen, J. 2002. Koulutus- ja uravalinnan ongelmat. Koulutus- ja uravalinnan tavoitteen saavuttamista haittaavat ajatukset sekä niiden yhteys ammattikorkeakouluopin-
tojen etenemiseen ja opiskelijoiden ohjaustarpeeseen. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 14.

- Lerkkanen, J. 2006. Tuutorikoulutus ammatillisen opettajakoulutuksen näkökulmasta. Teoksessa A. Pekkala & B. Varjonen (toim.) 2006. Tuutorointi on taitolaji. Hämeen ammattikorkeakoulu. Oped-Exo -hanke. Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu.
- Miettinen, K. 2003. Arviointi erityisopetuksessa. Teoksessa E. Kinnunen & T. Halmevuo (toim.) Opiskelijan arvioinnin opas ammatilliseen koulutukseen. Helsinki: Opetushallitus, 95-105.
- Nummenmaa, A.R. & Nummenmaa T. 2002. Toisen asteen näkökulma. Kirjassa Marja-Liisa Julkunen (toim.) 2002. Opetus, oppiminen, vuorovaikutus. 2. uusittu painos. Porvoo: WSOY.
- Numminen, U., Heino, J., Joronen-Vallin, K., Karlsson R., Lerkkanen, J., Virtanen, R., Pirttiniemi, J. 2005. Miten tuemme opiskelijaa oppilaitoksessamme? Opas ammatillisen oppilaitoksen opinto-ohjaussuunnitelman laatimiseen. Helsinki: Opetushallitus.
- Ojanen, S. 2000. Ohjauksesta oivallukseen. Ohjausteorian kehittelyä. Saarijärvi: Palmeniakustannus
- Ojanen, S. 2002. Ovatko teoria ja käytäntö jo yhdistyneet opetusharjoittelussa? Teoksessa 50 vuotta opettajankoulutusta Savonlinnassa. Toimittaneet Pirjo Nuutinen – Erkki Savolainen. Joensuun yliopisto, Savonlinnan opettajankoulutuslaitos. Internet-osoite: <http://sokl.joensuu.fi/juhlakirja/16Sinikk.htm>. Luettu 1.1.2007.
- Onnismaa, J. 2003. Epävarmuuden paluu. Ohjauksen ja ohjausasiatuntijuuden muutos. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja. N:o 91. Joensuu: Joensuun yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunta.
- Opetussuunnitelmien perusteet 2000. Ammatillisen koulutuksen ja näyttötutkinnon opetussuunnitelmien valtakunnalliset perusteet 2000.
- Opinto-ohjauksen suunnitelma 2003. Vantaa: Vantaan ammatillinen koulutuskeskus.
- Parkkinen, J., Puukari, S., & Lairio, M. 2001. Ohjauksen filosofinen perusta. Teoksessa M. Lairio & S. Puukari (toim.) 2001. Muutoksista mahdollisuuksiin. Ohjauksen uutta identiteettiä etsimässä. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 23—39.
- Pasanen, H. 2000. Oppimisen ja ohjauksen tarve ammatillisessa aikuiskoulutuksessa. Teoksessa J. Onnismaa, H. Pasanen & T. Spangar (toim.) 2000. Ohjaus ammattina ja tieteenalana – Ohjauksen toimintakentät. Osa 2. Jyväskylä: PS-kustannus, 14-130.
- Peavy, R.V. 1999. Sosiodynaaminen ohjaus. Konstruktivistinen näkökulma 21. Vuosisadan ohjaustyöhön. Suomentaja Petri Auvinen. Helsinki: Psykologien Kustannus Oy.
- Vantaan ammatillisen koulutuskeskuksen ohjauksen suunnitelma 2003.
- Vantaan ammattiopisto Varian opetussuunnitelma 2006, oppilaitoksen yhteinen osa.
- Vuorinen, J. 2000. Opinto-ohjaus – ohjausta koulunuorison keskuudessa. Teoksessa J. Onnismaa, H. Pasanen & T. Spangar (toim.) 2000. Ohjaus ammattina ja tieteenalana – Ohjauksen toimintakentät. Osa 2. Jyväskylä: PS-kustannus, 70–88.
- Vuorinen, R. & Sampson, J. P. 2000. Ohjaus opintojen suunnittelun ja arvioinnin tukena - strategisia kysymyksiä. Teoksessa J. Onnismaa, H. Pasanen & T. Spangar (toim.) 2000. Ohjaus ammattina ja tieteenalana – Ohjauksen toimintakentät. Osa 2. Jyväskylä: PS-kustannus, 46–69.
- Vuorinen, R. 2004. Kokonaisvaltaiset ohjaus-, neuvonta- ja tukipalvelut korkea-asteella - rajapinnat tietohallintoon WWW-osoite: http://verkkolehti.peda.net/jyu/img/virtuaaliyliopisto/raimo_vuorinen_ehops_portfolio_25_11_2004.ppt. Luettu 8.4.2007.
- Walker, S., Shemmings, D. & Cleaver, H. 2003. Write Enough. Ecomap. WWW-osoite: http://www.writeenough.org.uk/formats_ecomap.htm. Luettu 3.5.2007.

Watts, A. G. & van Esbroeck, R. 1999. New skills for new futures. Higher education guidance and counselling services in the European union. Brussels: VUBPRESS.